

Այս գրքի նախաբանը

Մեղ թվում է, որ անպատշաճ ու անհարմար չլինի մեր օրերում տեղի ունեցած պատերազմների, ղժբախտությունների, ավերածությունների, արյունահեղությունների համառոտ պատմութիւն կցումը Եկեղեցական պատմության, որպէս վկայություն: Եթե դեռ աշխարհը գոյություն ունենա մեզնից հետո եկողների համար, մենք այն կգրենք ու կպատմենք այնքանով, որ կարող ենք ու հասկանում ենք մեր լսածը: Վերհիշենք մեր Փրկչի կենսատու խոսքերն ու վարդապետությունը, որը մեղ սովորեցնում, համոզում ու վկայում է աշխարհի վերջի, նրա (երկրորդ) գալստյան մասին, որը ասում է. «Նոյնսլէս եւ դուք յորժամ տեսանիցէք զայս ամենայն, գիտասցիք թէ մերձ է ի դուրս»:²³ Ահա մենք տեսնում ենք, որ մեր օրերում այդ բոլորը պատահեց և կատարվեց, ուստի պետք է սպասենք նրա (երկրորդ) զալուստին, որը մեծ ուժով ու մեծ փառքով (կլինի):

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 2

Պատրիկ Մավրիկիոսի պատերազմն ու նրա հետ հետագայում պատահածը²⁴:

Այստեղ համառոտ կպատմենք այն մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ արևելքում: Մեր նկարագրությունը կսկսենք հռչակավոր պատրիկ Մավրիկիոսից՝ Հուստինոս կայսեր ազգականից, որը արևելք ուղարկված (հռոմեների) բանակն էր ղեկավարում: Նա քրիստոնեական պետական վարչաձևին ջերմ պաշտպան լինելով, զորք հավաքեց, մեկնեց ու պաշարեց Մծբինը, որտեղ դեռ իշխում էին պարսիկները: Որպեսզի այն (քաղաքը) գրավի, նա մեծ ուժով (քաղաքը) պաշարեց և քաղաքի շուրջ ցցապատներ կառուցեց, և որովհետև իր հետ մեխանիկներ կային, դրա (ցցապատների) վրա բարձրաբերձ աշտարակներ ու ամուր պատվարներ պատրաստել տվեց: Քաղաքը վտանգի տակ էր, ներսում եղած բնակիչները սարսափած, պարսկական զորքի հետ միասին, մտածում էին իրենց կյանքը փրկելու մասին, երբ տեսան, որ այն (քաղաքը)

²³ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», գլ. ԻԴ, 33:

²⁴ Նկարագրությունը սկսում է Մավրիկիոսի 574 թ. պատերազմական գործողություններից:

գրավվելու է հոռոմներից: Իսկ գրսում եղածները պատրաստվում էին քաղաքը գրավել ու ամրացնել: Բոլոր հոռոմները հույսով էին ու սլատրաստվում էին քաղաք մտնել, սակայն Մավրիկիոսի մոտ Հուստինոս կայսրից ուղղարկվեց ինչ որ ցասկոտ մարդ՝ Ակակիոս Արկելայոս անունով, որպեսզի Մավրիկիոսին անհիմն պատճառով պաշտոնազրկի, կտրի գոտին²⁵ և արևելքից ետ ուղարկի: Տեղ հասնելով, նա անմիջապես հրամանը ցույց տվեց, ճիշտ այն ժամանակ, երբ Մավրիկիոսը (պատրաստվել էր) Մծբինի վրա հարձակվելու և հույսով էր, որ հաջորդ օրը կմտնեն ու կգրավեն քաղաքը: Ամբողջ զորքը վախից թուլացավ: Եվ քանի որ հռչակավոր Մավրիկիոսը հիմնականում պատրաստվել էր Մծբինը գրավելու, երբ լսեց հրամանը, Ակակիոսին ասաց. «Տեսնու՞մ ես ինչպիսի դժվարություններ ենք հաղթահարել այս քաղաքը գրավելու համար, ուստի այժմ համբերիր և երկու օր ժամանակ տուր և այն ժամանակ կկատարես ինչ որ քեզ հրամայված է: Կայսրն իրավունք ունի պահանջելու, որ իր հրամանը կատարվի»:

Ակակիոսը բարկացավ նրա վրա, անպատվեց նրան ու ջղայնացած, բոլոր հրամանատարների ներկայությամբ, ձեռքով բռնեց նրան, հայհոյելով քաշքշեց, նրան գետին գցեց ու գոտին կտրեց, ինչպես պատմում են, նույնիսկ հարվածեց նրան: Այդ սլատճառով ամբողջ բանակը վախեցավ ու հուզվեց: Տեսնելով տեղի ունեցած դարձելիությունը, նրան անիծելով, նրանք (զինվորները) իրենց գրոշակը գլխիվայր իջեցրին: Ապա ամբողջ բանակը վշտացած ու դառնացած դարձավ ու քաղաքից հեռանալով փախավ, տեսնելով որ ինչ պատահեց իրենց հրամանատարի՝ բարի ու հավատացյալ այդ մարդու հետ, հակառակ նրան, որ մինչ այդ հույս ունեին, որ կմտնեն ու կգրավեն քաղաքը, բայց երբ տեսան, որ թշնամին իրենց չէր հետապնդում, ստիպված ետ դարձան (այսպիսով) նրանք թշնամիների ծիծաղի ու արհամարհանքի առարկա դարձան: Քաղաքում եղած պարսկական զորքը երբ տեսավ հոռոմների հուսահատությունն ու հանկարծակի նահանջը և Մավրիկիոսի դրոշակի իջեցումը, զարմացավ, և իրար քաջալերելով զինվեցին ու սկսեցին նրանց (հոռոմներին) հետապնդել: Հարձակվեցին ետ ընկած հետևակի վրա, նրանց ոչնչացրին ու շատերին էլ կոտորեցին: Այսպես, հոռոմների հետ պատահածի համար, նրանց հեզնելով, ծիծաղելով, վերադարձան իրենց քաղա-

²⁵ Բյուզանդական բանակում հրամանատարներին պաշտոնազուրկ անելու ընդունված ձև էր:

քը: Նրանք իսկույն ամեն ինչ գրեցին ու հայտնեցին իրենց արքային, ասելով, «որ պարսիկներին հաջողվեց հաղթել, որովհետև մեծ աստվածները՝ արևն ու կրակը օգնեցին մեզ, իսկ նրանք (հոռոմները) իրենց կայսրի հրամանի պատճառով, իրար վրա հարձակվեցին ու անարդար ձևով պաշտոնից ազատեցին Մավրիկիոսին, և (դրա համար) մնացած բոլորը փախան ու մեր քաղաքից հեռու գնացին»:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 3

Կայսրի ունեցած բարկության պատճառներն արաբների թագավոր՝ Մունդարի և Մավրիկիոսի վրա

Որպեսզի հետևողականությամբ ու աստիճանաբար իրար հաջորդեն նկարագրություններն, անհրաժեշտ է հստակ ու ստույգ իմանալ նախ Հարիտի որդի՝ Մունդարի և ապա Մավրիկիոսի վրա ունեցած նրա (կայսրի) բարկության պատճառները: Անարդար և ոչ բավարար հիմքով Հուստինոս կայսրը բարկացավ և երկուսի վերաբերյալ հրաման արձակեց, բայց ի՞նչ պատճառով իսկապես չգիտենք: Մունդարի վրա բարկացել էր հետևյալ պատճառով. մինչ հոռոմ արաբների թագավոր՝ Հարիտի (մահ), պարսկական արաբները մեծ ահ ու սարսափի մեջ էին, և երբ նրանք իմացան, որ նա մահացել է, ուստի (սկսեցին) ատել ու արհամարհել նրա (Հարիտի) որդիներին, մեծամեծներին և զինվորներին ու ենթադրում էին, որ ճիշտ ժամանակն է, նրա ամբողջ ունեցվածքը իրենց ձեռքը վերցնելու: Ուստի հավաքվեցին, գնացին ու ներխուժեցին Բեյթ-հիրտա բնակավայրը, որտեղ որ գտնվում էին նրանց (հոռոմ արաբների) հոտերը, և տարան նրանց ամբողջ ուղտերի երամակները: Երբ այդ մասին իմացավ Մունդարը, շատ բարկացավ, ջղայնությունից կատաղեց և վերցնելով բոլոր իր եղբայրներին ու որդիներին, մեծամեծներին և ամբողջ բանակը, հանկարծակի հարձակվեց նրանց (պարսիկ արաբների) վրա, այնպիսի ժամանակ, երբ նրանք բոլորովին չէին սպասում և չէին էլ համարձակվի իրենց դեմ դուրս գալ: Նրանց ոչնչացրին ու կոտորեցին: Երբ նրանց թագավոր՝ Կաբոսը տեսավ, որ Մունդարն ու իր զորքը անցել են (սահմանը) ու գրավել տիրող դիրքերն ու ահավոր կոտորած են կատարել և համարյա ամբողջ բանակը ոչնչացրել, մնացած քիչ (զորքի) հետ փախավ: (Այսպես), նրանք ամեն ինչ թողնելով փախան: Մունդարը գնաց ու տեղավորվեց նրա երկրում (եղած) նրա վրանում, որը երեք օրվա ճանապարհ

էր, և այնտեղ, որտեղ որ գտնվում էին պարսկական արաբների ամբողջ հոտերն ու շենքավաժքը: Նա այստեղ երկար շմնաց: Երբ Կաբոսի հետախույզները եկան նրա (Կաբոսի) երկիրը ու տեսան լարված վրանը, կարծեցին, որ այնտեղ է գտնվում նաև Կաբոս թագավորը: Վստահ մտան ու գնացին, որը արդեն դարձել էր Մունդարի բանակատեղին: (Այստեղ) սրանց բռնեցին ու սպանեցին, իսկ նրանցից հայտնիներին կապեցին (բանտարկեցին): Այնտեղ, ինչքան որ ուզում էին, երկար ժամանակ մնալուց հետո, մեծ ավարով՝ ձիերով, ուղտերի երամակներով, զենքով և այլ իրերով, վերադարձան: Մի ժամանակ անց, Կաբոսը մեծ բանակ հավաքեց, գնաց ու լուր ուղարկեց Մունդարին ասելով, որ նա պատերազմի պատրաստվի. «Ահա մենք չենք գալիս քեզ նման ավազակի ձեռով, հարձակվելու և հաղթելու, այլ մենք բացահայտ գալիս ենք, քեզ հետ պատերազմելու»: Մունդարը պատասխան ուղարկեց ասելով «Ինչու եք ջղայնանում, ահա ես էլ անձամբ գալիս եմ»: Նա որոշեց, պատրաստվեց և իր խոսքի համապատասխան՝ գործեց: Հանկարծակի նրանց անապատում հանդիպելով, երբ նրանք չէին սպասում, հարձակվեց նրանց վրա, շփոթեցրեց, շատերին կոտորեց ու (մնացածներին) ստիպեց փախչել:

Այնպես, ինչպես նախորդ անգամ նշել ենք, այժմ ևս ասում ենք, որ Մունդարի վրա ինչպիսի անարդարացի ստեր էին հորինել երկու պատերազմների ժամանակ նման մեծ փառքի ու հաղթանակի հասնելուց հետո: Եվ որովհետև Մունդարը կարծում էր, որ կայսրն, իրեն կընդունի և կգովի (հաղթանակների համար), ուստի եղածի՝ իր արածի ու հաղթանակի մասին նրան գրեց: Դրանից հետո, նա նորից գրեց նրան (կայսրին), որ նա իրեն ոսկի ուղարկի, որպեսզի զորքին կարողանա վճարել, ենթադրելով, որ նրանք նորից իր վրա կհարձակվեն: Երբ Հուստինոս կայսրն իմացավ, որ նա գրել է և ոսկի է ուզում, բարկացավ, շատ կատաղեց, կշտամբեց և խիստ սպառնաց, մտածելով, որ նրան գաղտնի ու խորամանկությամբ (պետք է) սպանել:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 4

Թե ինչ էր դրել կայսրը Մավրիկիոսին և Մունդարին

Այսպես, Հուստինոս կայսրը հակառակության ոգով լցված, գրեց պատրիկ Մավրիկիոսին, այն հույսով, որ նա գաղտնապես սպանի Մունդարին: Նա (կայսրն) այսպես գրեց նրան. «Ահա ես գրել եմ արաբ Մունդարին, որ նա քեզ մոտ գա, տես, երբ

շտապ դա (քեզ մոտ), անհապաղ կտրիր գլուխը և այդ մասին մեզ գրիր: Մունդարին ես գրել եմ, ինչ որ անհրաժեշտ գործի համար նա շտապ մեկնի քեզ՝ պատրիկ Մավրիկիոսիդ մոտ և բանակցի»: Ինչպես հիմա բոլորին հայտնի է, կարծես աստծո կամքով, այդ գործը (դավադրությունը) այնպես ստացվեց, որ Մավրիկիոսին գրված հրամանը թե՛ «Մունդարի գլուխը կտրիր» փոխվել ու ընկել էր Մունդարի նամակի մեջ, իսկ Մունդարին գրված նամակը սխալմամբ դրվել էր Մավրիկիոսի նամակի մեջ: Այսպես մագիստրիանը²⁶ երկու հրամաններն էլ ստանալով, մեկնեց, տանելով դրանք իրենց տերերին: Սակայն այնպես պատահեց, որ Մունդարը (սխալմամբ) ստացավ Մավրիկիոսին գրված հրամանը, որտեղ կարգադրված էր՝ իր (Մունդարի) գլուխը կտրել, իսկ Մավրիկիոսը ստացավ Մունդարին (հրամանը), որտեղ գրված էր. «Գնա Մավրիկիոսի մոտ, ես նրան գրել եմ, որ նա քեզ հետ խորհրդակցի»: Երբ Մունդարը ստացավ, կարդաց այն, շատ անհանգստացավ ու ասաց. «Միթե իմ գործերի և հոռոմների հողերի համար քաշած դժվարություններիս համար ուզում են ինձ պարգևատրել նրանով, որ կտրեն գլուխս. միթե՞ ևս դրան եմ արժանի»:

Նա բարկությամբ լցվեց. հավաքեց իր ամբողջ բանակը և կարգադրեց նրանց պատրաստ լինեն ու ասաց. «Եթե դուք տեսնեք, որ հոռոմների կայսրի ուղարկածները ինձ մոտ քիչ կլինեն, բռնեք նրանց և բանակատեղիից հեռու պահեք, իսկ եթե նրանք շատ լինեն, համառ մարտի մեջ մտեք նրանց հետ: Զլսեք ինչ որ կասեն ձեզ, և թույլ չտաք, որ մոտենան բանակատեղիին»: Այսպես, գիշեր և ցերեկ, հավաքված արաբ զինվորները զինված, կանգնած, հսկում էին մարտի պատրաստ նրանց դեմ, ով որ հոռոմներից իրենց մոտ գար: Երբ այդ մասին լսեցին պարսիկները և պարսկական արաբները, որ Մունդարից վտանգ չկա, քանի որ նա իրեն սպանել ուզող հոռոմների պատճառով իրենց դեմ չի պատերազմի, ուստի նրանք՝ արաբներն ու պարսիկները, պատրաստվեցին ու արշավեցին հոռոմների երկիրը: Ոչնչացնելով ու այրելով, նրանք հասան Անտիոքի մոտակայքը, շատ գերիներ

²⁶ «Զբաղվում էին դիվանագիտությամբ ու ներքին անվտանգությամբ: Ենթադրվում էին magister officiorum-ին և կոչվում էին agentes in rebus: Պաշտոնը հարատևեց մինչև VIII դարը, երբ նրանց անունը անհետանում է աղբյուրներում և նրանց տեղը գրավում են «վասիլիկոսները»: Տե՛ս Կոստանդին Միլանաձին, ծնթ. 16, էջ 297:

վերցրին, ամայացրին ու ավերեցին ինչպես Անտիոքի շրջանն, այլև ուրիշ շատ գյուղեր, այնպիսիները, որոնք քաղաքի նման մեծ էին։ Նրանք գերեվարեցին ու ավերեցին բոլոր շրջանները ու ավարով վերադարձան իրենց երկիրը։ Մունդարը դառնացած ու վշտացած էր իր նկատմամբ նրանց (հոռոմների) կազմակերպած խորամանկությունից, և ապա այն ավերածությունից, որ կատարեցին թշնամիները, և այն բանի համար, որ նրանք (թշնամիները) հարստացան հոռոմների երկրում։ Ինքը վերցրեց իր բանակը և գնաց ու հաստատվեց անապատում։ Բոլոր նրանք, ովքեր լսեցին այս անարդարության և անհիմն ձևով նրան (զրպարտելու) մասին, դժգոհեցին ու քննադատում ու բողոքում էին, առանց ստուգման և առանց արդար դատի, նման հրաման արձակելու դեմ։ Երբ այդ մասին ամեն կողմից կայսրը լսեց, և իմացավ նաև, որ Մունդարն ինքն իրեն ազատել է հոռոմների երկրի նկատմամբ իր ունեցած պարտականություններից, լուր ուղարկեց արևելքի մեծամեծներին ու հրամանատարներին, որ նրա (Մունդարի) մոտ գնան, նրան համոզեն ու իր հետ հաշտեցնեն։ Եվ որովհետև շատերը (լուր) ուղարկեցին ու ցանկություն հայտնեցին, որ ուզում են գալ իր մոտ, նա բոլորին էլ հայտնեց որ թող հայտնի լինի ձեզ ով ինձ մոտ հոռոմների մոտից գա, ես նրան պատերազմով կդիմավորեմ, և կա՛մ նա ինձ կսպանի և կա՛մ ես իրեն։ Թող ամոթ լինի ինձ, եթե սրանից հետո որևէ հոռոմի հավատամ։ Ձեր և ձեր կայսրից ես մահվան եմ դատապարտված, (ուստի) այդ (հարցում) ես գերազանցել եմ հոռոմներին»։ Այսպես երկու կամ երեք տարվա ընթացքում շատ խնդրանքներով դիմեցին, սակայն նա ոչ ոքի թույլ չտվեց, որ իր մոտ գա, և այդ առիթով հրաման ուղարկեց, որը բոլորին ցույց տվեցին։

Կայսրը Մարվիկիոսի վրա ջղայնացել էր այն բանի համար, որ Մունդարը կենդանի մնաց, փախավ և հասավ այն բանին, որ գաղտնիքը բացեց ու հայտնի դարձրեց, և ենթադրված գործը գլուխ չեկավ։ Բոլորին հայտնի էր, որ այս վճիռը (Մունդարի նկատմամբ) խորամանկությամբ, խաբեբայությամբ ու առանց աստծո վախը (սրտին), առաջադրել էին նրա դեմ։

Մունդար թագավորն այսպես, բարկանալուց հետո իր ամբողջ բանակով մոտ 3 տարի, զգաստ ու արթուն հետևեց հոռոմների պետության, մեծամեծների ու բանակի (շարժումներին)։ Որպես քրիստոնյա, համենայն դեպս վշտացած էր հոռոմների երկրում եղածների (ավերածությունների) համար, և իր բարկությունը

թափեց պարսկական արաբների վրա, նրանց, որոնք համարձակ-
վեցին պարսկական զորքի հետ հասնել մինչև Անտիոք ու (այն-
տեղ) ոչնչացրին, այրեցին, ու գերի վերցրին և մեծ ավարով ու
անհամար գերիներով վերադարձան իրենց երկիրը: Նա հակված
էր հաշտության կողմը և (ուղում էր) պայքարել հռոմեացի
պետության համար: Իսկապես շատ մեծամեծների միջոցով իրեն
ուղարկվել էին կայսրի նամակները, որոնց մեջ կայսրը ժխտում էր
իր դեմ եղած մեղադրանքը և ասում, որ առանց իր իմացության
գրված է եղել Մունդարին սպանելու մասին: Նա, սակայն, մնաց
իր զգուշավորության մեջ և ոչ էլ թույլ էր տալիս, որ իրեն
համոզեն. նա ոչ նամակներն էր ընդունում և ոչ էլ նրանցից որևէ
մեկին, երբ զալիս էին իր մոտ, և երբ մեկը համարձակվում էր
մոտենալ իր բանակատեղիին, նա պատրաստվում էր մարտի:
Ի վերջո նա լուր ուղարկեց Գերմանի որդի՝ Հուստինոս պատրիկին,
որը արևելքի բանակների ու հրամանատարների տերն ու զլխա-
վորն²⁷ էր: Նա լուր ուղարկեց նրան ասելով. «որ սկզբից լսել ու
իմացել էի հռոմեացի նենգության մասին, իսկ այժմ իսկական
փորձով, իմ գործերի փոխարեն, իմ նկատմամբ ցույց տրված
վերաբերմունքից, հասկացա ալդ մահացու նենգության (ինչ
լինելը): Սրանից հետո, ես երբեք ինձ չեմ վստահի որևէ հռոմ
մեծամեծի: Քեզ ճանաչում եմ որպես քրիստոնյայի, որպես ազնիվ
ու աստվածավախ մարդու: Եթե դու դաս Իսաֆի սուրբ Սարգիս
տաճարը և ինձ լուր ուղարկես, ապա ես այնտեղ կգամ իմ զինված
բանակով, ինչպես պատերազմի ժամանակ: Եթե ինձ խաղաղու-
թյամբ դիմավորես և ինձ դու ճշմարտությունը ասես, ապա մենք
խաղաղությամբ կբաժանվենք, իսկ եթե ես նենգություն նկատեմ,
ապա ես հույսս կդնեմ աստծո վրա, որին ես հավատում եմ և
դիտեմ, որ նա ինձ չի լքի, և չի թուլացնի իմ ձեռքերը: Երբ
պատրիկ Հուստինոսը ստացավ այս տեղեկությունը, շատ ուրա-
խացավ, և նրան լուր ուղարկեց ասելով. «Ինձ վրա մի կասկածիր,
ահա քրիստոնյաների աստվածը մեր մեջ է, եկ այս ինչ օրը
սուրբ Սարգսի տաճարը և գու ինձ այնտեղ կգտնես. մի անհան-
գըստացրու քո բանակը, քանի որ ես հույս ունեմ աստծո վրա,
որ մենք խաղաղությամբ, համաձայնությամբ ու սիրով կբաժան-
վենք իրարից»: Երբ Մունդարն այս պատասխանը ստացավ,
փոխեց իր մտադրությունը և իսկույն քչերի (զինվորների) հետ
մեկնեց նրա մոտ: Երկուսն էլ հանդիպեցին սուրբ Սարգսի մա-

²⁷ Մագիստրոս (Magister militum per Orientem).

սունքների տապանի մոտ: Նրանք իրար հետ խոսեցին շատ բաների մասին, ըստ ցանկության խոսքը մեկը մյուսին հրամցնելով: Այդ բոլորի մասին այս գրքում չի ասված: Այսպես, վստահությամբ ու խաղաղությամբ իրարից բաժանվեցին ու երկուսն էլ (եղածից) գոհ էին: Երբ այդ մասին իմացավ կայսր Հուստինոսը ու ինչպես նաև սենատոր, շատ ուրախացան, որ Մունգարին հաշտվելու համոզեցին: Դրանից հետո երկու կողմից էլ իրար հաշտության ու խաղաղության հրովարտականներ (ուղարկեցին): Ուժեղ և քաջ Մունդարը քիչ ժամանակ անց, պարսկական արաբների անպատկառության վրա բարկացած, ուզեց Հռոմեաների երկրից նրանց վերցրած ավարը ետ բերել: Ծածուկ հավաքեց եղբայրներին ու իր ամբողջ մարդկանց, որդիներին, ամբողջ բանակն, որպեսզի շտապ պատրաստվեն, զինվեն ու հաջորդ օրը բոլորը պատրաստ լինեն արշավանքի: Երբ հավաքվեցին ու բոլորովին պատրաստ էին, նա նրանց առաջ բացեց գաղտնիքը ու ասաց. «Այժմ երբ մեղանից ոչ մեկը չի մնացել և չի բացակայում (ասեմ). մենք բոլորս մեկ մարդու նման հարձակվում ենք պարսկական սահմաններից ներս եղող հիբրտա Նուղմանի վրա: Քրիստոնյաների նկատմամբ նրանց տածած ամբարտաճանության ու նենգության պատճառով, աստված նրանց մեր ձեռքը կհանձնի»: Ապա բոլորը հապճեպ մեկնեցին, հասան հիբրտա և մինչ դրա բնակիչները հանգստանում էին ու բոլորովին նման (հարձակման) չէին սպասում, հանկարծակի հարձակվեցին նրանց վրա: Նրանք (Մունգարի կողմնակիցները) ոչնչացրին ու սպանեցին այնտեղ (հիբրտայում) եղած ամբողջ բանակը. ավերեցին, այրեցին, ոչնչացրին ամեն ինչ, բացի եկեղեցիներից: Հինգ օր Մունգարն իր վրանը խփել էր հիբրտայի կենտրոնում ու ապրում էր այնտեղ. նա բռնեց ու շղթայեց արաբներից ում որ կարող էր: Նա հիբրտայի ամբողջ ավարը ու այն ավարը, որը բերված էր Հռոմեաների երկրից, վերցրեց: Բոլոր ձիերի ու ուղտերի երամակներն առավ ու մեծ հանդիսավորությամբ ու վճռական հաղթանակով իր երկիրը վերադարձավ: Նրա փառքն ու հմայքը դրանով ավելացավ, իսկ նա առատորեն պարգևներ տվեց բոլոր ուղղափառ եկեղեցիներին, վանքերին, շատ աղքատներին: Երկու պետությունների (մարդիկ) զարմացած ու հիացած էին այս մարդու ձեռք բերած հաղթանակների ու մեծադործությունների վրա:

884 թ. (573) պարսիկների արքայի արշավանքը Դարան
գրավելու համար, և այլ բաներ

Երբ պարսիկների արքան իմացավ, որ Մավրիկիոսը հեռաց-
ված է (պաշտոնից) և զորքը Մծբին քաղաքից փախել է, իսկույն
մի մեծ բանակ հավաքեց և եկավ այնտեղ, գտավ պատրիկ
Մավրիկիոսի (պարսպի) դեմ բարձրացրած մեքենաներն ու
գործիքները։ Ապա այստեղից գնաց ու պաշարեց Դարան։ Իր հետ
տանելով Մծբինի մոտակայքում վերցրած բոլոր (ռազմական)
գործիքները, դրանք օգտագործեց Դարա քաղաքի դեմ։ Նրանք
(պարսիկները) իրենց հետ ունեին բոլոր տեսակի (ռազմական)
գործիքներ։ Նա նախօրոք ուղարկեց քարտաշների և այլ (աշխա-
տողների), որպեսզի արևելյան մասում գտնվող լեռան միջով անցք
բացեն, ջրմուղի դրսի կողմից, և քաղաք (գնացող) ջրի ընթացքը
փոխեն։ Ինչպես ասում են, նրանք (փորելիս) երբ ամուր ժայռի
էին հանդիպում, վրան կրակ էին անում ու ապա քացախ լցնում,
որպեսզի այն փափկանա։ Ապա Մծբինի դեմ Մավրիկիոսի
պատրաստած (ռազմական) մեքենաները դրեցին քաղաքի դիմաց
ու պաշարեցին այն ու վեց ամիս շարունակ նրանք փորձեցին
պաշարողական այս զենքերով գրավել այն (քաղաքը)։ Նա (պար-
սից արքան) քաղաքի դեմ կառուցեց ևս երկու ջորիներ²⁸, սակայն
հոռոմները խորամանկությամբ գերազանցեցին նրանց, դրանց
ոչնչացրին ու այրեցին։ Եվ քաղաքը դիմադրում էր. այնտեղ էին
մեծամեծները. Տիմոստրատի որդի՝ քաջ ու պատերազմասեր
Հովհան ստրատելատր, Շափնիի որդի՝ Սարգիսը, որը նույնպես
ստրատելատ էր և ուրիշներ։ Սարգիսն, ինչպես ասում են, նետից
էր վիրավորվել ու մահացել։ Ապա պարսից արքան, բարձրացավ
ու իր վրանը խփեց քաղաքի մոտ (գտնվող) բլրի վրա։ Այնտեղ
ապրելով, նա ամեն ինչ տեսնում էր. (տեսնում) թե ինչ էր
կատարվում ներսում (քաղաքում)։ Նա հրամայեց մեծ աշտարակի
դեմ ջորի կառուցել, որը մյուսներից ամենաբարձրն էր և որը
կոչվում էր Հերակլիոս։ Ներսից ոչինչ չկարողացան անել, իսկ
դրսից, ամրացրին ջորին ու տեղավորեցին քաղաքի դիմաց։ Մինչ
այդ, նա (արքան) նկատել էր, որ իր այդ փորձերը քաղաքին չեն
վախեցնում, (ուստի) նա հրամայեց նորից պարիսպ կառուցել,

²⁸ Պարսպի տակ պատրաստված ամրություն, որն օգտագործվում էր
պարսպի վրա մագլցելու համար։

որը պետք է շրջապատեր քաղաքի դրսի պարիսպը, որպեսզի եթե քաղաքի բնակիչներից փորձեն դուրս գալ, այն արգելք հանգիստանար: Երբ տեսավ, որ իր կատարածները, ինչպես ասված է, իզուր են անցնում, հիվանդացավ և նույնիսկ վախենում էր, որ կմահանա: Այն ժամանակ նա քաղաք լուր ուղարկեց, որ իր մոտ մարդ ուղարկեն, որպեսզի նա կարողանա հետը խոսել: Այնտեղ (քաղաքում) մի հայտնի ու նշանավոր մարդ կար, հոռոմների ու պարսիկների թարգմանիչ՝ Կոմիտ անունով:

Շատ բաների մասին իր հետ խոսելուց հետո, նա նրան ասաց, որ նա հաղորդի քաղաքի բնակիչներին՝ «եթե նրանք իրեն 5 կենտենար ոսկի վճարեն, որպես քաղաքի փրկագին, այն ժամանակ ինքը կհեռանա այստեղից»: Նա՝ Կոմիտը հույս ունենալով, որ քաղաքը չի գրավվի, այդ մասին շատաց նրանց (բնակիչներին), շնայած (զրույցի) վերջում նա արքային խոստացել էր, որ կասի: Երբ արքան տեսավ, որ պայմանավորված օրն անցավ ու նրանք գնացին ու իրեն պատասխան չտվեցին, նա ավելի համառ դարձավ ու մեծ բարկությամբ լցված նորից քաղաքի (գրավումով) զբաղվեց և վերջում պատրաստված ջորին մեծացրեց ու ամրացրեց: Սակայն հոռոմները ծիծաղում ու ծաղրում էին ասելով, որ նա, այս (փորձից) էլ կամաչի, ինչպես (ամաչեց) իր մյուս փորձերից: Սակայն այս ինքնավստահությունը մոռացնել տվեց պարսպի պաշտպանությունը, հատկապես սաստիկ ցուրտ ու սառնամանիք օրերին, նրանք իջնում էին պարսպից ու գնում իրենց տները ուտելու ու խմելու: Երբ պարսիկները տեսան, որ պարիսպը հոռոմ զորքից ազատ է և իրենց պատրաստած ջորին բարձրանում է մինչև պարսպի վերևի մասը, նրանք խորամանկորեն փայտեր ամրացրին դրան և թեքեցին դեպի պարիսպը: (Այսպես), բանակն անցավ և լցրեց պարսպի մի կողմը, և իջան քաղաքի ներսը: Երբ հանկարծ լսվեց բացականչություն՝ «ահա քաղաքը գրավված է և պարսիկ զինվորները հաղթել են հոռոմներին», բոլորը վախեցած ու սարսափած, միասին շտապեցին դեպի քաղաքի դարպասները, որպեսզի նրանցից (պարսիկներից) փրկվեն: Երբ պարսիկները նման մեծ բազմություն տեսան, նրանք ևս վախեցան, սարսափից թաքնվեցին ու թույլ տվեցին հոռոմներին փախչել ու արգելք չհանդիսացան: Հոռոմները բոլորը փախան դարպասների մոտ, բղավելով, որ բանալիները (բերեն): Սրանք բանալիները որոնեցին, բայց չգտան, որովհետև հրամանատարները պահել էին: Երբ հոռոմները տեսան, որ պարսկական բանակը ուժեղ է և քաղաքը նրանցով լցված ու իրենց բոլոր կողմերից

ճնշում են, պահում, և փախչել չեն կարող, ուստի հավաքվեցին ու մահ կամ ազատություն²⁹ բռնաբերվել, հարձակվեցին պարսկական բանակի վրա: Նրանք, ինչպես հնձվորը հասկերին, այնպես էլ սրանց հնձեցին ու ոչնչացրին: Ուժեղ մենամարտ տեղի ունեցավ քաղաքի ներսում և շնայած քաղաքն արդեն յոթ օր գրավված էր, սրանք իրար ոչնչացնում էին: Քաղաքը լցվեց դիակներով ու գարշահոտությամբ ու ստիպված դրանց հավաքում ու նետում էին գետի ու ջրակույտերի մեջ: Երբ պարսիկները տեսան, որ իրենցից շատերը կոտորվում են ու չեն կարողանա քաղաքը գրավել ու ավարը վերցնել, ավելի վախեցան հոռոմներից, փախան ու բարձրացան պարսպի վրա և խորհրդակցեցին, թե ինչպես խորամանկությամբ հասնեն իրենց նպատակին: Նրանք նենգությամբ լուր ուղարկեցին հոռոմներին, թե ինչու՞ իրար սպանում ու ոչնչացնում ենք. ավելի լավ է եկեք երկու կողմից խոստանանք զենքը վայր դնելու ու խաղաղության դաշինք կապելու մասին: Քանի որ հոռոմ բանակն իր կյանքը (փրկելու) հույս չուներ, և տեսան, որ ընկել են դժբախտության մեջ, ուստի ընդունեցին առաջարկությունը ու խաղաղության դաշինք կնքելու համար խոստացան ցած դնել սենքերը և վստահ մոտեցան նրանց, ինչպես խաղաղ (ժամանակ): Եվ որովհետև հոռոմները վստահ էին նրանց խոսքին, անվախ էին, (մինչ) դրա վրա պարսկական մի մեծ բանակ մտավ (քաղաք): Սկզբում երկու կողմերն իրար վստահությամբ մոտեցան, ինչպես խաղաղ ժամանակ: Սակայն նրանք (պարսիկները) շուտով սկսեցին կողոպտել քաղաքը: Այդ ժամանակ պարզ դարձավ պարսիկների կեղծավորությունն ու նենգությունը: Նրանք իրենց խոսքից հրաժարվեցին ու դրժեցին, բռնեցին հոռոմներից շատերին, ոչնչացրին և մնացածներին իրար կապեցին. ազատներին և ազատների կանանց ու քաղաքի մեծամեծներին նրանց հետ միասին բերեցին արքայի մոտ: Նա հրամայեց բոլորին խեղդամահ անել, հրամայեց նաև ոսկի ունեցողներին իր մոտ բերեն, և ում մոտ որ ոսկի ու արծաթ գտնեն, իրեն ներկայացնեն: Այսպես նա շատ ոսկի հավաքեց:

Ինչպես ասում են. իրեն (արքայի) համար հավաքեցին ավելի քան հարյուր կամ երկու հարյուր կենտենար (ոսկի): Քանի որ մենք այդ մասին հաստատ չգիտենք և չենք ուզում կեղծել ճշմարտությունը, լավ է լռենք:

²⁹ Ասորերեն բնագրում «կյանք» է գրված:

Երբ արքան տեսավ ամբողջ այս ոսկին, կանչեց քաղաքի մեծամեծներին ու ասաց նրանց. «Երկնքի մեծ աստվածը պահանջում է ձեզնից և մեզնից ընկածների արյունը: Եթե դուք այստեղ հավաքված այս ոսկու մեկ հարյուրերորդը տայիք ինձ որպես քաղաքի փրկագին, ես այստեղից հեռացած կլինեի: Իսկ այդ էի սպասում երբ ձեզ Կոմիտի միջոցով լուր ուղարկեցի, սակայն դուք ինձ չլսեցիք»: Երբ նա կանչեց Կոմիտին տանջելու համար, նա ասաց. «Ես քո միջոցով չէ՞ր որ լուր ուղարկեցի նրանց, նա պատասխանեց. «Այո, Տեր իմ. սակայն ես չասացի, որովհետև վախեցա»: Բարկացած (արքան) նրան մահվան դատապարտեց և ասաց. «Քանի որ դու ձգտեցիր երկու տերութուններին ծառայել, ես քեզ չեմ սպանի, և հրամայեց ու նրա երկու աչքերը կուրացրին: Նա (արքան) քաղաքից անհամար, բազում ավար վերցնելով, գերեվարեց բոլոր բնակիչներին ու ամայացրեց (քաղաքը): Իր բանակի մի մասը թողեց այնտեղ ու վերադարձավ իր երկիրը, ոսկու ու արծաթի անհամար մեծ ավարով, որը նա հափշտակել էր քաղաքի բնակիչներից, եկեղեցիներից և ալ վայրերից: Իր հետ տարավ նաև բազում գերիների: Անաստաս կալսեր կողմից դրա (քաղաքի) կառուցումից 72 տարի հետո էր, որ այն նվաճվեց ու ընկավ ասորեստանցիների ձեռքը:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 6

Երբ պարսից արքան արշավեց Դարայի վրա, նույն տարում նվաճեց նաև Ապամեա քաղաքն ու ամայացրեց այն

Երբ Պարսից արքան պաշարել է Դարա քաղաքը, նա տեսավ, որ ոչ ոք իրեն չի դիմադրում, նա Ադրամահոն անունով մարզպանին մեծ բանակով ուղարկեց Ապամեա քաղաքի վրա: Սա (ճանապարհին) ամրոցներ գրավեց, ավերեց ու այրեց մեծ ու լավ ամրացված քաղաքներ և հասավ Ապամեա: Եվ, որովհետև պարսիկները գրավել էին Անտիոքը, ուստի նա արշավեց Ապամեայի վրա ու պաշարեց այն, ստիպեց ու նրան հանձնվեց նաև Ապամեան, նրանից (չկոտորելու) խոստում ստանալուց հետո: Երբ արքան այնտեղ դնաց, այնտեղ կրկես տեսավ ու այդ պատճառով այլևս ոչինչ չավերեց ու չայրեց: Դրա համար բնակիչները հույսով էին, որ հետագայում էլ իրենց վնաս չի հասցնի: Այդ հույսով էլ, նվերներով գնացին նրա (մարզպանի) մոտ քաղաքի մեծամեծներն ու եպիսկոպոսները: Նա նենգաբար ասաց նրանց. «Քանի որ

քաղաքը այժմ մերն է, բացեք դարպասները, որպեսզի ես մտնեմ ու դիտեմ այն»։ Սրանք նրան վստահեցրեց, և ինչ որ վաղ բան չենթադրելով, նրա առաջ բացեցին (դարպասը), և նա քաղաք մտավ։ Նրանք (պարսիկները) իսկույն դրավեցին դարպասները, և սկսեցին բռնել ու կապել տղամարդկանց ու կանանց և կողոպտել քաղաքը։ Ամբողջ ավարը վերցրին ու բնակչությանն էլ քաղաքից դուրս բերեցին. կողոպտեցին Ապամեա քաղաքը, որը դեռ հին ժամանակներից լի էր հարստությամբ և ավելի ճոխ էր, քան այլ քաղաքներ։ Բնակչությունն ու ավարը, ինչպես նաև նրանց եպիսկոպոսին, դուրս բերեցին, ապա կրակ տվեցին ու այրեցին բոլոր կողմերից։ Այսպես, նրանք վերցրին բոլոր գերիներին ու այլ բաներ և գնացին արքայի մոտ, որը պաշարել էր Դարան։ Արքայի առաջ, այնտեղից և այլ տեղերից բերված գերիներին հաշվեցին, որոնք 292 հազար էին։ Արքան Դարան նվաճելուց ու կողոպտելուց հետո, այնտեղ ևս անհամար հարստություն գտավ, որ (այնտեղ) էր բերված այլ քաղաքներից ու տեղերից, որպես անմատչելի ամրոց։ Նա վերցրեց իր ավարն ու անհամար գերիներին և վերադարձավ իր երկիրը։

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 7

Երկու հազար երիտասարդ գեղեցիկ աղջիկների մասին, որոնց արքան ընտրել էր ու հրամայել, որ ուղարկեն բարբարոսներին, սակայն քրիստոնեական հավատին նախանձախնդիր այս աղջիկները զարմանալի ու սալոսափելի գործ կատարեցին

Պարսից արքան փառքից հարբած, հպարտանում էր իր՝ հոռոմների երկրից բերած բազում ավարներով ու գերիներով, հրամայեց գերիներից երկու հազար երիտասարդ աղջիկների ընտրել, որոնք հասակով ու գեղեցկությամբ կատարյալ լինեին։ Երբ նրանց ընտրեցին և նրա հրամանով իր մոտ բերեցին, նա կարգադրեց նրանց հարսի նման ճոխ զգեստներով ու թանկարժեք նվերներով, ոսկով ու արծաթով, թանկարժեք քարերով, մարգարիտներով զարդարել և որպես նվեր ուղարկել բարբարոսներին, որոնք իր երկրից դուրս էին ապրում և կոչվում...³⁰ որպեսզի հաճոյանա նրանց, հանգստացնի ու կաշառի։ Երբ ամեն ինչ կատարեցին իր հրամանի համաձայն ու ճոխությամբ զարդարե-

³⁰ Խոսքը ինչ ցեղերի մասին է, հստակ չի ասված։

ցին, նա (արքան) երկու մարզականների զորք տվեց (ուղեկցելու) ու կարգադրեց առատ պահուստ տալ, և ուղարկեց նրանց՝ հրամայելով, որ ճանապարհին շտապեն, հանգիստ ճանապարհորդեն ու հանգստանան, որպեսզի (աղջիկները) չնհարեն ու չտգեղանան: Այս աղջիկները ոչ միայն տխրում էին իրենց ծնողների, եղբայրների և բոլոր ազգականների բաժանումից, այլև իրենց հոգիների համար, որոնք կործանվելու էին հանուն քրիստոնեության և իրենց մարմինների, որոնք հանձնվելու էին իրենց թշնամի բարբարոսների ձեռքը: Նրանք արցունքով ու դառն կսկիծով, քույրերի նման, խոսքերը մեկ արեցին և մեկ (մարդու) նման նախընտրեցին մեռնել, քան ապրել: Այս բոլորը հայտնի դարձավ. գաղտնիքը բացվեց իրենց հայրենակից ասորի գերիների միջոցով, որոնք մարզականների ու մյուսների հետ գալիս էին ուղեկցելու ու ծառայելու նրանց: Այսպես հայրենակիցների միջոցով գաղտնիքը իրենց հայտնի դարձավ, և հետագայում, այդ բոլորն էլ իմացան: Երբ այս բարբարոս ժողովուրդների երկրին հասնելու համար 5 մասիոն³¹ էր մնացել, և իմացան, որ արդեն նրանց հողերին են հասել, և այնտեղ հոսում ու անցնում էր մի մեծ գետ, շատ ուժեղ (հոսանքով), որը կտրել, անցնելը համարյա անկարելի էր, և որովհետև իրենց ղեկավարներին հրամայված էր, որ հանգիստ չարժեն ու շտապեցնեն, ուստի նրանք մի ամբողջ օր այս գետի մոտ մնացին: Բոլորն իրար հետ խորհրդակցեցին, բոլորն էլ նույն մտքին էին, նույն ազնիվ ու քաջ (զգացմունքին էին), արհամարհել մահը: Բոլորն իրար մոտ վազեցին, իրար մեջ խորհրդակցեցին ու իրար ասացին. «Բոլորս մեկ (մարդու) նման հասկանում ենք, որ մենք մեր հոգիները հեթանոսությամբ կմթագնենք, կապականենք ու կկործանվենք քրիստոնեության համար, եթե բարբարոսների սպանած կամ հեղձամահ արած կենդանիների (միսը) ուտենք: (Բացի այդ) ի վերջո նրանք մեզ բոլորիս կսպանեն և մենք կկանգնենք ահավոր դատաստանի առաջ: Այժմ բոլորս ինչպես քույրեր, ինչպես քրիստոնյաներ և քրիստոնյաների դուստրեր, իրարից չբաժանվենք և մեկ ցանկություն ունենանք, մեկ հոգի, մեկ միտք, մեկ դատողություն: Քանի դեռ բարբարոսները չեն թունավորել մեր մարմինը ու չեն ապականել մեր հոգիները՝ մահանանք քանի մեր մարմինները մաքուր են և հեռու պահենք դրանք ապականությունից, հանուն մեր Տիրոջ՝ Հիսուս

³¹ Masfuna-մասիունա՝ մի օրվա ճանապարհ, մի փարսանգ, կամ ֆարսանգ. տե՛ս J. Payne Smith, A. compendious, p. 284.

Քրիստոսի: Եթե այժմ մահանանք, մեր մարմինն ու հոգին մաքուր տարած կլինենք նրան: Այսպիսով մենք թշնամիներից կփրկվենք, կապրենք հավիտենական կյանքով, հանուն քրիստոնեության. մի ժամվա չարչարանքով, կպահպանենք մեր մարմնի ու հոգու մաքրությունը:

Այսպես խոսեցին իրար մեջ, մի խոսքով նույն գաղտնիքով ու խոստումով երգվեցին ու շընկան բարբարոսների ձեռքը, որովհետև բոլորը միասին նույն մտքին էին: Հսկողները հետևում էին նրանց. նրանք ծածուկ իմացան նրանց գաղտնիքը երբ բավական ժամանակ հետևեցին նրանց՝ գետի ափին մնալիս: Սրանք, ինչպես իրենց հրամայված էր, ցանկանալով նրանց հանգիստ տալ, համաձայնվեցին, որ նրանք (գետում) լողանան: Աղջիկներն ասացին նրանց. «Երբ դուք մեր կողքին եք, մենք լողանալու ամաչում ենք. մի քիչ հեռացեք մեզանից, այն ժամանակ մենք կլողանանք: Այն ժամանակ նրանք թույլ տվեցին և նրանցից հեռացան: Նրանք իրար քաջալերում, ամրապնդում ու խաչակնքում էին մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի անունով, և բոլորը մեկ հոգու նման, մեծ հափշտակությամբ, նետվեցին այդ գետի մեջ ու խեղդվեցին: Երբ հսկիչները նայեցին գետը, տեսան որ նրանցից ոմանք լողում էին և հոսանքից տարվում, իսկ ոմանք էլ ընկղմվում էին: Նրանք վազեցին այնտեղ, որտեղ աղջիկները լողանալ էին ուղեցել, և տեսան որ նրանցից ոչ մեկը կենդանի չէր մնացել: Բոլորն էլ բարկացած բղավում, այս ու այն կողմ էին վաղում, որպեսզի նրանցից մի քանիսին հանեն, բայց չկարողացան, շնայած շտապեցին բայց չհասցրին: Նրանք հանուն Քրիստոնեության, Քրիստոսի մեծ հավատով, իրենք իրենց աստծո ձեռքը հանձնեցին և հոգով ու մարմնով փրկվեցին բարբարոսների ապականությունից ու կոպտությունից:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 8

Ասորիքում երեք տարվա կարճ խաղաղության ու պարսից արքայի հռոմեաների երկիր՝ Հայաստան և Կապադովկիա (կատարած) արշավանքը

Այս բոլորը տեղի ունենալուց հետո, Ասորիքում խաղաղությունը երեք տարի տևեց, ի միջի այլոց, այս երեք տարվա համար երեք կենտենար (հարկ) վճարեցին: (Իսկ) Հայաստանում պատերազմը երկու կողմից էր տեղի ունենում: Թե ինչ պատճառով պարսկական հայերը հանձնվեցին հռոմեաներին, այդ մասին

տեղեկութիւններ են տվել այլ Եկեղեցական պատմութիւններում: Այժմ խոսքը հետևյալի մասին է. պարսից արքան մեծամտացել էր այն բանից, որ նա գրավել էր Դարան և այս մեծամտութիւնը մոլորեցրեց նրան: Մտածելով, որ Ասորիքի շրջաններում պատերազմելու առիթ չունի, հավաքեց բանակը և վստահ գնաց Հայաստան՝ Թեոդոսուպոլիս, որը Հայաստանի սահմանն էր, (ապա) Կասպաղովկիական Կեսարիա և այլ քաղաքներ: Այս (արշավանքը) տեղի ունենալու ժամանակ սիլենտիար Թեոդորը որպես դեսպան նրա մոտ ուղարկվեց, երբ տեսան, որ նա պատերազմի էր դուրս գալիս: Նա (արքան) իր հետ վերցրեց նրան (դեսպանին), սակայն վերջինս խնդրեց նրան, որ իրեն (ազատ) թողնեն, բայց նա (արքան) ծիծաղեց ու ասաց նրան. «Արի ինձ հետ Հայաստան ու կգնանք Թեոդոսուպոլիս և այնտեղ կլողանաս ու կհանգստանաս, ապա ես քեզ (ազատ) կթողնեմ: Այսպես նրան վերցրեց ու տարավ Հայաստան, վստահ լինելով, որ քաղաքն առանց դժվարութեան կդրավ: Երբ հոռոմ զորքն այդ մասին իմացավ, շնայած արքայի անունից դողում էին, բայց նրա դեմ լավ պատրաստութիւն տեսան:

Երբ նա տեսավ (հոռոմների) այս հզոր բանակները, շատ անհանգստացավ, մանավանդ երբ ասացին, որ նրանք 120 հազարից ավելի են: Նրանք (հոռոմները) նրա առաջիադադումը կանգնեցրին և մարտի պատրաստվեցին: Իսկ նա վախեցավ, ետ դարձավ ու գնաց այլ քաղաքի վրա: Նրա դեմ այնտեղ էլ գնացին ու հասան և այնտեղից էլ դուրս քշեցին: Նրա բանակի (կարողութիւնը) փորձելուց հետո զգացին, որ իրենք նրանից ավելի ուժեղ են, ուստի արհամարհեցին նրան: Դրանից հետո, երբ նա տեսավ, որ իր ցանկութեան համաձայն ոչինչ չի ստացվում, մեկնեց Կասպաղովկիայի ուղղութեամբ, դեպի հյուսիսային լեռը, որպեսզի գնա ու նվաճի Կեսարիան: Երբ հոռոմ բանակն այդ տեսավ, նրա դեմ դուրս եկավ ու Կասպաղովկիայում նրան կանխեց: Դասավորվեցին նրա դեմ ու նրա շարժումը կանգնեցրին Կասպաղովկյան լեռներում, արգելք հանդիսացան ու նրան թույլ չտվեցին առաջ շարժվել: Թեև շատ օրեր իրար դեմ դիմաց էին գտնվում, սակայն նա չհամարձակվեց նրանց հետ մարտի մեջ մտնել: Երբ նա տեսավ, որ նրանք իրենից շատ են ու ավելի ուժեղ, որ ինքը չի կարողանա նրանցից խուսափել ու գնալ Կեսարիա, հուզվեց, վախեցավ ու սկսեց խորամանկութեան դիմել, որպեսզի, եթե հնարավոր լինի խուսափի ու փախչի իր երկիրը: Սակայն մոգերը մեղադրեցին նրան ու իր հետ վիճեցին: Այն ժամանակ ետ

դարձավ Կապադովկիայից ու (գնաց) Սեբաստիայի վրա, և արդեն նրանք (պարսիկները) բոլորն էլ վախենում էին հոռոմների բանակից: Ամոթից, և նրա համար, որ իրեն չկշտամբեն, որ չկարողացավ ոչինչ անել, հարձակվեց և կրակի տվեց Սեբաստիան: Նա ոչ ավար և ոչ էլ գերիներ գտավ այնտեղ, որովհետև ամբողջ շրջանը նրանից փախել էր: Այնտեղից ետ վերադարձավ դեպի արևելք, որպեսզի եթե հնարավոր լինի, իր երկիրը փախչի: Ավելի ուժեղ լինելու պատճառով նրան արհամարհում էր հոռոմ բանակը, որը փորձեց բանի տեղ չդնել պարսիկներին: Երբ նա տեսավ, որ իրեն շրջապատում են ու բոլոր կողմերից պաշարում, ստիպված եղավ թողնել ամբողջ բանակատեղը ու տաղավարը, վրանը, բոլոր ունեցած շունեցած հարստությունը, ոսկին, արծաթը, մարգարիտները, արքայական հոյակապ զգեստները ու մերկ փախավ:

Այն ժամանակ հոռոմները շտապեցին, եկան, գրավեցին ամբողջ բանակատեղը, սպանեցին բոլորին, ում որ գտան այնտեղ, տիրեցին նրա և նրա մեծամեծների ունեցվածքին, կրակի ատրուշանին և իրեն տանող բերող ձիերին: Մարդիկ այնտեղ հարստացան, որովհետև հոռոմ զորքերից ոմանք արքայի ունեցվածքից ինչ որ գտան վերցրին ու փախան, և այլևս նրանց չհանդիպեցին ու շտեսան: Իսկ (պարսիկներից) նրանք, որոնք պարսկական բանակատեղիից փախան ու փրկվեցին, եկան արքայի մոտ ու լաց լինելով ասացին. «Տե՛ր, մեր վրա հարձակվեցին հոռոմները և քո ծառաներից շատերին սպանեցին ու ամբողջ մեր բանակատեղը կողոպտեցին ու տարան»: Նա երբ այդ լսեց, պատասխանեց նրանց, ցույց տալով իր սպիտակ մազերն, ասաց. «Իմ եղբայրներ և որդիներ, խնայեցե՛ք իմ սպիտակ մազերը, կռվե՛ք պարսկական թագավորության համար, որպեսզի այն չարհամարհվի ու չծաղրվի: Ես որպես հասարակ ձիավոր, և ձեզ նման, ձեզ հետ միասին կլուվեմ»: Մինչ իր մեծամեծներն իր հետ մշտապես վիճում էին ու ասում. «Մենք կապրենք կամ կմեռնենք, սակայն Պարսկաստանը մեր պատճառով վատ անուն (համբավ) կունենա: Ոչ մի պարսիկ արքա երբեք այդպես չի արել, ինչ որ դու արեցիր, և դու մեզ այս լեռները բերեցիր մեռնելու»:

Դրանցից մեկի միջոցով հոռոմները իմացան, թե ինչ էին խոսել իրար մեջ: Նորից ետ դարձան պարսիկները ու շարժվեցին այլ ուղղությամբ, որպեսզի ինչ որ քաղաք փախչեն: Նրանք շարժվեցին Մելիտինեի վրա, և եթե չլիներ հոռոմ (բանակի) հրամանատարների միջև եղած նախանձն ու վեճը, ապա այնտեղ

ներանք (հոռոմները) կոչնչացնեին նրան և նրա ամբողջ բանակը, մանավանդ եթե նրանք համագործակցեին, նրան պաշարեին, համաձայնեցնեին իրենց գործողությունները: Նրանք (պարսիկները) շարժվել էին Գերմանի որդի՝ պատրիկ Հուստինոսի վրա, իսկ Հուստինոսը նրանցից վախեցավ ու փախավ, իսկ ընկերները նրան օգնության չեկան: Եվ երբ նա և իր բանակն այդ տեսան, ինքնավստահ դարձան ու ամրապնդվեցին, և գնացին Մելիտինե և այրեցին այն:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 9

Մելիտինեի պաշարումն ու դրանից հետո պատահած
այլ իրադարձությունների մասին

Երբ Պարսիկ (արքան) մտավ Մելիտինե քաղաքը, նա իսկույն հրամայեց, որ այն ամբողջությամբ այրեն: Ապա դուրս եկավ, Դր անցնի Եփրատն ու շարժվի դեպի իր երկիրը: Հոռոմ զորքի հրամանատարները նրան լուր ուղարկեցին ասելով հետևյալը. «Այն ինչ որ դու արեցիր, եկար ու այրեցիր քաղաքն, ամայացրի ու ավերեցիր, դա արքային վայել չէ, և եթե մենք՝ կայսրի ծառաներս նման բան անեինք, այն բոլորովին զզվելի կլիներ, իսկ քեզ համար առավել ևս, որովհետև ոչ միայն արքա ես, այլ քեզ կոչում ես արքայից արքա: Նա արքա չէ, որ գողի նման կողոպտելու, ետ փախչելու, վառելու ու այրելու է հետամտում: Արքային վայել է ուժեղ, վստահ ու արքայական ձևով բաց ճակատամարտի գուրս գալ և եթե հաղթի, ապա որպես արքա կփառաբանվի, և ոչ թե գողի նման գալ, վնաս հասցնել, գողանալ ու փախչել: Այժմ պատրաստվիր մեղ հետ բաց ճակատամարտի, որպեսզի դիմացինին հայտնի դառնա, թե ո՞վ է հաղթել կամ պարտվել»: Երբ նա այդ լսեց, հրամայեց հաջորդ օրվա համար Կամպոյում՝ քաղաքի արևելյան մասում, ճակատամարտի պատրաստվել: Առավոտ շուտ, երկու կողմերն էլ, քիչ հեռավորության վրա, իրար դեմ դասավորվեցին: Նրանք շարքով կանգնել էին, իրար նայում և առավոտից մինչև ժամը 6-ը ոչ մեկը տեղից չշարժվեց: Արքան կանգնեց բանակի թիկունքում և այդպես նրանք իրար էին նայում, թե ո՞վ առաջինը (ճակատամարտը) կսկսի: Այն մարդիկ, որոնք մեղ պատմեցին (այս եղածի մասին), պարսիկների ու հոռոմների թարգմանն էին եղել և մեզ երդվեցին, որ (իրենց ասածը ճշմարիտ է). «Ի վերջո մեզանից երեքը հարվածեցին ձիերը և հոռոմների շարքերի միջով գնացին ու հասան

պարսիկների շարքերի այն կողմը, և շտապ նորից վերադարձան։ Իրենց շմոտենալով, երեք անգամ ամբողջ ձիու արագությամբ, սլացան և երկու կողմերից էլ մեղ լարված հետևում էին։ Մենք նրանց մարտի էինք հրավիրում, սակայն ոչ մեկը տեղից չշարժվեց և ոչ մեկը մեր դեմ դուրս չեկավ։ Նայած նրանք պատի նման կանգնել ու դասավորվել էին և ոչ մի խոսք իրար հետ չէին փոխանակում։ Ի վերջո նա (արքան)՝ լուր ուղարկեց, թե «այսօր այլևս մարտ չի կարող լինել, ժամանակն անցավ»։ Երկու բանակներն էլ ցրվեցին։ Գիշերը դեռ լույսը չբացված, արքան ու իր բանակն արդեն գտնվում էին Եփրատի ափին, ձգտում ու փորձում էին գետն անցնել, որը գտնվում էր Մելիտինեից 6 մղոն հեռավորության վրա։ Հռոմեացիները նրանց հետևեցին, որպեսզի գետում ձնշեն ու ոչնչացնեն, այդպես էլ արեցին։ Պարսիկները խուճապի մատնվեցին և երբ պարսկական զորքը տեսավ, որ հռոմ բանակն անցավ իր թիկունքը, ձիերով գետը նետվեցին։ (Պարսկական) բանակի կեսից ավելին խեղդվեց ու շնչասպառ եղավ, իսկ մնացածը ձիերի վրա լողալով, փրկվեցին ու անցան, և շտապ դիմեցին հռոմեացիների Հայաստանի վրա։ Չնայած նրանք (պարսիկները) շտապ առաջանում էին, բայց նա հրամայեց, որ բոլորն իրենց պատահած գլուղերը այրեն։ Նա շարժվեց դեպի Կորխսու լեռը, որի միջով ճանապարհ չէր բացվել, և ստիպված նախօրոք առաջից զորք ուղարկեց, որ իր համար ճանապարհ բացեն։ Նրանք ծառերն էին կտրում ու կամ պատահում էր լեռնանցք էին փորում ու ճանապարհ բացում իրեն համար։ Այստեղ հուզված, խուճապահար եղած, մեծ դժվարությամբ, նա (արքան) հազիվ փրկվեց հռոմեացիների ձեռքից, և (եկավ) իր երկիրը։ Դրանից հետո նա հրաման արձակեց և օրենք գրեց, որ ինքն՝ արքան, եթե իր դեմ մի (ուրիշ) թագավոր դուրս չգա, ինքը նրա դեմ պատերազմի (ճակատ) չի գնալու։

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 10

Թե ինչ պատահեց հռոմեացիների հետ
Պարսկական Հայաստանում

Հռոմ բանակների հրամանատարները մեծ հաղթանակ տարան, շատ մարտերում հաղթեցին և իրենց դեմ ուղարկվածներից շատերին կոտորեցին։ Պարսիկներին հպատակված բոլոր հյուսիսային ժողովուրդներին նվաճեցին և իրենց հպատակեցրին։ Նրանք բաղում մասիոն առաջացան պարսկական երկրից ներս ու ամա-

յացրին այն և հասան (մինչև) պարսիկների մայրաքաղաքից երեք մասին հեռավորութեան վրա, կողոպտեցին ու վերցրին պարսկական փղերը, այնպես որ Կոստանդնուպոլիսը լցրին փղերով: Նրանք շատ տեղերում հաղթեցին, որոնց նկարագրութունը չի մտել այս (գրքում): Այսպես, ամբողջ Պարսկաստանն (արդեն) վախենում էր նրանցից: Ի վերջո, պարսիկների արքան իր երկիրը վերադարձավ Ալեքսանդրի 880 թ.³², իսկ հռոմեները հաղթանակած մարդու նման անհոգ էին ու փառքով շլացած: Դրանից հետո նրանք ասլրում էին անվախ ու կարծում, որ ազատվեցին և կարող են բոլոր պատերազմներից ու մարտերից հանգստանալ: զենքերը մի կողմ դրեցին ու ձիերն էլ արոտավայրերն ուղարկեցին: Սակայն հանկարծ նրանց (հռոմեների), առաջագորն ու լրտեսները եկան ու ասացին. «Վե՛ր կացեք, զինվե՛ք, ահա ձեր վրա է գալիս պարսկական զորքը Տամխոսրով մարզպանի (հրամանատարութեամբ), ելե՛ք պաշտպանվեցեք»: Երբ նրանք այդ լսեցին, սկսեցին նրանց վրա ծիծաղել, ասելով. «Միթե՞ նրանք կհամարձակվեն մեզ երևալ»: Նրանք չանհանգստացան և չպատրաստվեցին. մինչդեռ նրանք այսպիսի խոսակցութեամբ էին տարված, պարսկական զորքը հարձակվեց նրանց վրա այնպիսի ժամանակ, երբ նրանք ոչ պատրաստ էին և ոչ էլ կարող էին վեր կենալ: Երբ նրանք (հռոմեները) տեսան, որ թշնամին երկար շարքերով ամուր պատ կազմած, մոտենում է, բոլորին ահ ու սարսափ պատեց, խուճապահար եղան: Ոմանք նույնիսկ իրենց ձիերն էլ չէին բերել ու զբաղված էին ուտելով, խմելով, հաճույքով, ոմանք էլ ցրվել էին այս կամ այն կողմ և երբ տեսան նրանց (պարսիկներին), սարսափած սկսեցին շտապ փախչել: Ուրիշները տեսնելով, որ սրանք փախչում են, վախեցան ու իրենք էլ փախան: Զորքի հրամանատարներն երբ տեսան, որ բանակը լքեց իրենց և փախավ, իրենք էլ փախան: Ով որ կարողացավ զենք վերցնել ու ձի նստել, նստեց ու փախավ: Ով որ զենք էր իր հետ տանում, ճանապարհին հոգնելով, այն գցում ու անգն էր փախչում: Եթե մեկն իր զենքի հետ ձի նստած (փախչում) էր, հոգնելուց հետո զենքը մի կողմ էր նետում: Եթե ձի էր հոգնած լինում, նա իջնում էր (ձիուց) ու (ոտքով) փախչում: Պարսիկներն առանց շտապելու, գալիս էին նրանց հետևից, չէին հետապնդում, այլ նրանց վրա ծիծաղում ու ձեռք էին առնում: Հռոմեները 120 հազար էին, իսկ իրենք 30

³² 569 թ.: Մենանդրը այս դեպքը տանում է 576 թ.: Այստեղ 576 թ. դեպքերի նկարագրութունն է:

հազարից ոչ ավելի, սակայն վախեցան ու փախան, մինչդեռ իրենք նրանց կայսրից չվախեցան ու ոչ էլ փախան: Այսպես, ի վերջո հռոմ զորքն իր հրամանատարների հետ միասին ամոթի ու վատ համբավի արժանացան: Պարսիկները նրանց դեմ (համարյա) սրեր չմերկացրին, ոչ ազնվներ քաշեցին և ոչ էլ նիզակներ արձակեցին: Նրանք հավաքեցին նրանց բոլոր զենքերն ու զրահները, կրծքակալները, վահանները, սաղավարտները, նիզակները, ազնվները մեծ (քանակությամբ) նետերի հետ միասին: Ի վերջո սկսեցին պատմել ու յուրաքանչյուրն ասում էր, որ այդ պատահեց, որովհետև հռոմեացիները բարկացրին աստծուն, քանի որ նրանք երբ հյուսիսային շրջաններում եղան, որտեղ (ապրում) էին քրիստոնյաներ, և երբ քահանաներն ավետարաններն ու խաչը վերցրած դուրս եկան նրանց դիմավորելու, նրանք (հռոմեացիները) սրանց երեսն անգամ շնայեցին: Այսպես հռոմեացիներն աստծո վախը մոռացած, նույնիսկ բռնում էին մեկ երկու տարեկան երեխաներին, մեկը մի ոտքից, մյուսը՝ մյուս ոտքից ու իրենց ուժը պատածի չափ վեր էին գցում, երեխան ընկնում էր նրանց բռնած սրի կամ նիզակի ծայրին, որը մտնում էր մարմնի մեջ և ապա (դիակները) նետում էին շներին: Նրանք նույնպես անպատվում, կողոպտում ու սպանում էին վանականներին: Նրանք դուրս էին բերում պատկառելի ու տարիքոտ ճգնավորներին իրենց ճգնարաններից, որտեղ նրանք երկար տարիներ մնացել էին, կախում, տանջում ու կտրում էին նրանց առնանդամները, ասելով. «Ոսկի, արծաթ տվեք»: Նրանք տանջում էին նաև կույսերին և նրանց դաժան մահվան եզրին հասցնում: Իրենց այս անզգամությամբ, ինչպես ասում են, աստծուն բարկացրին ու նա ամաչեցրեց նրանց ու խոնարհեցրեց թշնամու առաջ և նրանք չկարողացան նրանց (պարսիկներին) դիմագրել:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 11

Պարսկական հայերի մասին, որոնք հռոմեացիներին հանձնվեցին

Պարսկական հայերի գալու ու հռոմեացիներին հանձնվելու պատճառների, բազում պատերազմների, այնտեղ եղած ամայացումների, նրանց (հայերի) մայրաքաղաք գնալու, ապա կայսրից մեծ պատիվներով, պարգևներով ու այլ հարգանքներով ընդունվելու մասին մենք համառոտակի գրել ենք առաջին գլուխներում: Այժմ ուզում ենք ձեզ պատմել այն, որ հռոմեացիների կայսրը պար-

սիկներին հետ այդ ամբողջ պատերազմները մղեց, որպեսզի իրենից ապաստան խնդրած քրիստոնյաներին չհանձնեն նրանց (պարսիկներին)։ Այսպես ասած, երբ կայսրը բոլոր հայերին հարստացրեց թանկարժեք նվերներով, և կարգադրեց, որ երեք տարի նրանցից հարկ չվերցնեն, այն ժամանակ պարսիկը լուր ուղարկեց ասելով. «Ինձ հանձնիր, իմ դեմ ապստամբած ծառաներին»։ Սակայն նա (կայսրը) չլսեց նրան. այն ժամանակ պարսիկը խորամանկությամբ նամակ գրեց հայերին, որ «նա նրանց վնաս չի հասցնի ու կների իրենց (կատարած) հիմարության համար»։ Այն ժամանակ նրանք (հայերը) հեռացան հոռոմներից ու գնացին, հանձնվեցին նրանց (պարսիկներին)։ Այսպես, ամբողջ երկիրը (հանձնվեց), Կոստանդնուպոլսում կայսրի մոտ գտնվող նրանց մեծամեծներից բացի։ Ամբողջ երկրից, մոտ 20 հազար զինվոր հեռացավ հոռոմներից ու հանձնվեց պարսիկներին։ Նա (արքան) վերադարձավ ու նախկինի նման գրավեց Հայաստանը։ Իսկ ինչ վերաբերում է մեծամեծներին, ապա դրանցից՝ Վարդան անունով մեկն իր հետ գնացածներից, ևս մի ուրիշը իր ազգից իշխան Գորգոնիս անունով, որը մեծ պատվով ապրում էր մայրաքաղաքում, բոլոր իրենց մարդկանց հետ հպատակվեցին հոռոմներին։ Նրանք եկան ու հանձնվեցին Հուստինոս կայսրին, նրա իշխանության 5-րդ տարում, այսինքն Ալեքսանդրի 882 թ.³³։ Այդ պատճառով նորից վերսկսվեցին պատերազմները և (տևեցին) բազում տարիներ։

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 12

Երկու պետությունների՝ հոռոմների և պարսիկների դեսպաններն իրար հանդիպեցին սահմանագլխում, որպեսզի իրար հետ քննեն ու վերանայեն, թե ինչի՞ համար պատերազմները վերսկսեցին ու ինչու՞մ էին իրար մեղադրում

887 թ. երեք սունկլիտոսներ՝ Պետրոս մագիստրոսի որդի՝ Թեոդոր պատրիկը, Անաստաս կայսեր տնից՝ Հովհան ու Պետրոս հյուպատոսներն ու նրանց հետ նաև գլխավոր բժիշկ ու գիտնական՝ Զաքարիան (եկան)։ Պարսիկների կողմից եկան մոգպետն ու այլ անձնավորություններ ու տեղավորվեցին Դարայի մոտ, որը գրավված էր պարսիկներից, քննելու համար երկու պետությունների միջև ծագած վեճերը։ Յուրաքանչյուր կողմը մյուսին մեղադ-

³³ Ոչ թե այս, այլ հաջորդ գլխի «887 թ.» պետք է. որ ճիշտ լինի։

րում էր ասելով որ «դուք մեղանշեցիք այս կամ այն հարցում», Մյուս կողմն էլ նշում էր այլ մեղադրանքներ, ասելով «թե դուք խախտեցիք խաղաղությունը երկու պետությունների միջև և եկա՞ք ամայացրիք մեր երկիրը»։ Նրանք ասում էին նաև որ «ձեր արաբներն անցան (սահմանը) ու մեզ բռնաբարեցին»։ Այսպես իրար դեմ նստած, միմյանց նման մեղադրանքներ էին ներկայացնում. այն հասավ (սուր) վեճերի ու հայհոյանքների։ Այսպես խոսելով ու վիճելով անցավ մեկ տարուց ավելի և յուրաքանչյուր կողմը տեղեկությունները հաղորդում էր իր թագավորին, և որովհետև Հուսեյնոս կայսրը հիվանդ էր, պատասխանները տալիս ու առնում էր Տիբերիոսը։ Չնայած երկու կողմերն էլ խաղաղություն էին ուղում, սակայն յուրաքանչյուր կողմը համառություն էր ցուցաբերում, որպեսզի մյուսին չենթարկվի և իր թուլությունը չբացահայտվի։ Հռոմեաների կեսարը պարսիկներին լուր ուղարկեց. «Մենք ավելի խաղաղության կողմնակից ենք, քան թե ամայացման, և եթե դու խաղաղություն ես ուզում, մենք դեմ չենք, իսկ եթե պատերազմ ես ուզում, մենք չենք խոնարհվի քո առաջ և դեմ (դուրս կգանք)»։ Պարսիկը հույս ուներ, որ երեք տարվա խաղաղության դաշինք կնքելու համար 3 կենտենար, այսինքն ամեն մեկ տարվա (խաղաղության) համար մեկ կենտենար ոսկի կարող է ստանալ, սակայն երբ կեսարն այդ մասին իմացավ, գրեց և լուր ուղարկեց ասելով որ «դու բռնորոշվին սխալվում ես, եթե դու հույս ունես, որ հռոմ պետությունը խաղաղության համար քեզ նույնիսկ մեկ մինա³⁴ կտա, և կամ եթե կարծում ես, որ մենք խաղաղությունը փողով կգնենք (սխալվում ես), բայց եթե դու ցանկանում ես, որ պատվով երկու պետություններին վայել ձևով մեր միջև խաղաղության դաշինք կնքվի, թող կնքվի, ապա թե ոչ, պատերազմի պատրաստվիր»։ Երբ պարսիկը նման հայտարարություն ստացավ, այս խոսքերից ազդվեց ու համաձայնվեց առանց փողի, պատվավոր խաղաղության դաշինք կնքել։ Երբ կեսարը ստացավ այս պատասխանը, նորից գրեց. «Թող քեզ հայտնի լինի, որ հռոմեաների պետությունը երբեք թույլ չի եղել և նա այժմ էլ ուժեղ է և ոչ ոքի չի ենթարկվում, և ես չգիտեմ թե ինչու նախկին կայսրերը համակերպվել են տարին 5 կենտենար ոսկի տալ պարսիկներին։ Թող քեզ հայտնի լինի, որ սրանից հետո հռոմեաների տերությունը ո՛չ քեզ և ո՛չ էլ ուրիշին, նույնիսկ 5 մինա չի տալու, որովհետև քո դեսպանները բարբարոս թուրք³⁵ ցեղերի

³⁴ Փոքր դրամ։

³⁵ Հեղինակը «թուրք ցեղեր» ասելով նկատի ունի «բարբարոս ցեղերին»։

առաջ մեծամտելով ասել են. «Հոռոմները մեր ծառաներն են և որպես խեղճ ծառաներ, մեղ հարկ են վճարում. եթե դու դրան վերջ չտաս, ապա մեր միջև խաղաղություն չի կարող լինել»: Երբ շատ բան որոշվել էր, նա ոչ միայն համաձայնվեց, այլև իսկույն հրամայեց հարկը վերացնել և խաղաղության հրովարտակ պատ-
րաստելով, այն ուղարկեց սահման՝ դեսպաններին: Երբ կեսարը հետո տեսավ, որ նա (պարսիկը) այդ (պայմանին) էլ համա-
կերպվել է, լուր ուղարկեց. «Մեզ այժմ տուր Դարա քաղաքը և մենք խաղաղության դաշինք կկնքենք»: Երբ պարսիկն այդ լուրը ստացավ, բոլորովին վրդովվեց ու դրեց. «Դարան ես գրավել եմ պատերազմի օրենքով, իսկ դու առանց պատերազմի վերցրել ու պահում ես մեզ հպատակ հայերի երկիրը: Տուր ինձ Հայաստանը, իսկ ես քեզ կտամ Դարան»: Կեսարը զայրացավ նրանց (պարսիկ-
ների) այս ւսուցարկության վրա, որովհետև հայերը քրիստոնյա լինելու պատճառով հանձնվել են քրիստոնեական պետության: Այս պատճառով էլ երկու կողմերի դեսպաններն այնպես իրար դեմ լարվեցին, զինվեցին, որ նույնիսկ ուզեցին իրար հետ սրով կռվել: Այսպես, իրարից բաժանվեցին փոխադարձ ատելությամբ, և խաղաղությունը բոլորովին վերացավ, որովհետև երկու պետու-
թյուններն էլ պատերազմի էին պատրաստվում: Պարսկական դեսպանը հրամանատարներին լուր ուղարկեց և զգուշացրեց նրանց, ասելով. «Մեկնեցեք սահմանը հսկելու, որովհետև հոռոմ-
ները խաղաղություն չկնքեցին»:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 13

Այդ օրերին պարսիկների կատարած ամայացումները
հոռոմների գավառներում

Պարսկաստանի մեծ մարզպան Ադարմահոնը, որը հոռոմ դեսպանների հետ խաղաղության բանակցություններն էր վարում, երբ որոշվեց, որ այլևս խաղաղություն չի լինելու, բարկացած ու զայրացած, որ դեսպանները հայհոյեցին իրեն, հավաքեց բանակը և դուրս եկավ, ամայացրեց ու ամբողջովին կրակի տվեց Բեյթ-Դարայի, Բեյթ-Տելլայի, Բեյթ-Տելբեշմայի, Բեյթ-Ռեշլայնայի շրջաններում (գտնվող) մեծ գյուղերն, եկեղեցիներն ու վանքերը: Ոչնչացնելով, այրելով, սպանելով, նա հասավ Տելլա ու ասաց նրանց (բնակիչներին). «Հանձնեք ինձ քաղաքը, եթե չեք ուզում, որ ձեզ հետ լինի այնպես, ինչպես Դարայի բնակիչների հետ, որոնք կոտորվեցին. որտե՞ղ են ձեր դեսպանները, որոնք սպառ-

նում էին մեզ: Թող նրանք այժմ մեր դեմ դուրս գան»: Տելլայի բնակիչները նրանց պատասխանեցին. «Մենք այժմ չենք կարող ձեզ հանձնվել, որովհետև մենք նամակ ստացանք, որ պատրիկ Հուստինոսը դուրս է եկել և այստեղ է գալիս 60 հազար լոմբարդացիների հետ: Եթե մենք այժմ ձեզ հանձնվենք, այն ժամանակ նա կգա և մեզ երկրի երեսից կջնջի»: Այն ժամանակ նրանք զնացին այդ տեղից, բայց այրեցին մեծ ու հսկա Աստվածածնի տաճարը, որը քաղաքից դուրս էր գտնվում: Նման վնասներ պատճառելուց հետո նրանք վերադարձան Դարա. ծիծաղում էին հռոմեների վրա ու հպարտանում իրենց կատարած ավերածուծությունների, ձեռք բերած գերիների ու բազում ավարների համար:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 14

Կոմիտ Մավրիկիոսի, պարսիկների խորամանկության ու նրանց (կատարած) ամայացման և այլ իրադարձությունների մասին

Հռոմ բանակի հրամանատարներն իրար հետ չէին համագործակցում, այլ իրար դեմ գրում էին կայսրին: Երբ այդ տեսավ աստվածասեր կայսրը, կանչեց Մավրիկիոս անունով մեկին և նրան նշանակեց էքսկուբիտորների Կոմես³⁶. դրա համար էլ նրան անվանում են Կոմիտ, և նրան հրամայեց մեկնել Արևելք որպես (բանակների) ընդհանուր հրամանատար, (միևնույն ժամանակ) նրան տվեց ամբողջ (Արևելյան) բանակի (գործերը) ղեկավարելու, կարգադրելու, ստրատեղիաներ ու տրիբուններ նշանակելու իրավունք: Ոչ ոք չէր համարձակվում նրա կարգադրությունն ու հրամանը չկատարել: Իր հայեցողությամբ (մարդկանց) իրենց պաշտոններից ազատելու կամ նշանակելու (իրավունք) տվեց: Նրա հետ մեծ քանակությամբ կենտենար (ոսկի) ևս ուղարկեց, որպեսզի նա բանակին կերակրի: Մինչ այդ, ուղարկել էր Գրիգոր անունով հյուպարքոս Պրետորին³⁷, որպեսզի սա բանակի ծախսերը կարգադրեր ու կազմակերպեր, որովհետև նա աչքի էր ընկել Հա-

³⁶ Բանակաթեմի զորավար: Այս մասին տե՛ս Կոստանդին Միլանադին, էջ 299, ծնթ. 49:

³⁷ «Պրետորյան և քաղաքի հյուպարքոսները համապատասխանում են Praetorius Urbis-ին: Notitia dignitatum, V դարի սկզբի մի հուշարձան ցույց է տալիս, որ ամբողջ Հռոմեական կայսրությունը քաղաքական տեսակետից բաժանված էր 4 մասի, որոնք գլխավորում էին Praefecti praetorio-ները: Քաղաքի պրեֆեկտները համապատասխանում էին քաղաքապետներին»: Տե՛ս Կոստանդին Միլանադին, ծնթ. 18, էջ 318:

յաստանում կատարած բազում քաջագործություններով: Նշանավոր Մավրիկիոսն, ինչպես հրամայված էր, մեկնեց Կապադովկիայի շրջանը, մանավանդ որ ինքն էլ կապադովկիացի էր: Նա իսկույն բազում հոռոմների հավաքեց զինվորական ծառայության՝ էքլուկուբիտորներ, սկիբիոններ³⁸, զինվորներ, որոնց նա գտավ իր հետ վերցրեց՝ Օրթայայից, Ասորիքից ևս մարդկանց հավաքեց ու (տարավ) իր հետ: Նա գնաց ու տեղավորվեց Հայաստանի և Ասորիքի միջև՝ Կիտարիզում: Լուր ուղարկեց և բոլոր հրամանատարներին իր մոտ կանչեց ու նրանց հետ խորհրդակցեց, կարգ հաստատեց, հրամաններ տվեց, ոգևորեց ու ապա նրանց ետ ուղարկեց: Այնտեղ նա երկու ամիս ապրեց և նրա սնունդը (շրջակայքում) տարածվեց ու սարսափ պատեց բոլոր այն պարսիկներին, որոնք տեսել էին, որ հոռոմ բանակն իրենցից ավելի շատ է ու ավելի ուժեղ: Դեռ այնտեղ եղած ժամանակ, վախն ընկել էր իրենց սիրտը, նրանք (ստիպված) խորամանկության դիմեցին ու հարձակվեցին Պարսկական Հայաստանի վրա և լուր ուղարկեցին Թեոդոսուպոլսում ապրողներին. «Երեք օրից պատերազմի պատրաստվեք»: Երբ հոռոմներն այդ լուրը ստացան, այն հայտնեցին կոմես Մավրիկիոսին, որը և ամբողջ բանակին հրամայեց պատրաստվել պատերազմի: Պարսիկներն այդ լուրն ուղարկելուց հետո, սկսեցին խորամանկությամբ խաբել հոռոմներին. իրենց զորքը հավաքելով, գաղտնի հեռացան այդ վայրից ու Մայփերկատի ուղղությամբ մտան հոռոմների այդ գավառ, նրանք սկսեցին ամայացնել ու այրել ամբողջ Ծոփքի շրջանը, հատկապես բոլոր եկեղեցիներն ու վանքերը. նրանք (ամայացրին) նաև Ամիդի շրջանը: Երբ հասան Ամիդ, նրանք նախ այրեցին ամբողջ շրջակայքը և (քաղաքի) շուրջը գտնվող եկեղեցիներն ու վանքերը, իսկ քաղաքն էլ 3 օրվա ընթացքում պաշարեցին: Սակայն երբ տեսան, որ այն (քաղաքը) գրավել հնարավոր չէ, մանավանդ վախենում էին, որ Մավրիկիոսն իր բանակով կարող է հասնել և իրենց ոչնչացնել, ուստի նրանք գողերի նման այրեցին ու կողոպտեցին ամբողջ Միջագետքի շրջանն՝ վերադարձան և գնացին իրենց երկիրը: Երբ հոռոմները նշանակված ժամին մարտի պատրաստվեցին, (պարզվեց), որ պարսիկներն խաբել են իրենց և կողոպտել Միջագետքը, այրել, ոչնչացրել ու գերի տարել (բնակիչներին): Այս բոլորը տեղի ունեցավ Ալեքսանդրի 888 թ.³⁹:

³⁸ Կայսերական թիկնապահներ: Տե՛ս E. A. Sophocles, Greek Lexicon, vol. II, New—York p. 998.

³⁹ 577 թ.:

նույն տարում Մավրիկիոսն եկել էր մայրաքաղաքից ու այդ պատճառով պարսիկները մեծ աճապարանքով վերցրին գերիներին և ինչ որ հնէին իրենց հետ, և հռոմեների վախից, փախան իրենց երկիրը. այսպես 18 օր (շարունակ) ամեն տեսակի վիշտ պատճառեցին:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 15

Այն մասին, թե Մավրիկիոսն ինչ արեց հետո

Երբ այդ մասին լսեց կոմես Մավրիկիոսը, նա խիստ անհանդրատացաւ. բարկացաւ, վերցրեց իր ամբողջ բանակը և շարժեց դեպի Արդուն՝ պարսկական հարուստ շրջանը և կատաղած, որ նա ծաղրված ու խաբված է պարսիկներից, որովհետև նրանք գնացել, ամայացրել, ոչնչացրել և բաղում գերիններ էին վերցրել և այդ (շրջանները) իրենց հպատակեցնելով, հասել մինչև Տիգրիս: (Ուստի) նա գնաց և գերի վերցրեց, ոչնչացրեց ու այրեց ամբողջ (Արդունի) գավառը: Եվ որովհետև բնակիչները հավատացյալ քրիստոնյաներ էին, առանց այլևայլության զորքին ու հրամանատարներին աղոթքներով, խաչերով ու ավետարանով գիմավորեցին և նրանցից խոստում վերցրին, որ իրենց կենդանի կթողնեն ասացին. «Խղճացե՛ք մեզ, մենք ձեզ նման քրիստոնյաներ ենք և պատրաստ ենք քրիստոնյա թագավորին ծառայելու»: Երբ շատերից այդպես լսեցին, Մավրիկիոսն ու մնացածները գթացին նրանց ու ասացին. «Ով որ ձեզանից ուզում է կենդանի մնալ և քրիստոնյա կալսրի համար ծառայել, թող իր ունեցվածքն ու բոլոր անասունները վերցնի ու գա (մեզ մոտ) և մենք նրան չենք սպանի, սակայն եթե երկու կամ երեք օր հետո մեկին այստեղ գտնենք, ապա նրան կսպանենք: Այսպես, ոչնչացումից խուսափելով շատերը փախան ու գնացին Արդունի գավառից դեպի հռոմեների երկիրը: Երբ այդ մասին իմացավ կալսրը, հրամայեց, որ նրանց ուղարկեն Կիպրոս կղզին և այնտեղ նրանց բաժանեցին կղզու տարբեր գյուղերի վրա. նրանք այնտեղ էլ ապրեցին: Իսկ այն պարսիկները, որոնք գաղտագողի անցել էին հռոմեների երկիրը, Մավրիկիոսից վախեցած, որ նա կհասնի իրենց, շտապ հրդեհեցին, այրեցին, 15 օր շարունակ վնասեցին այն ամենն ինչ որ կարողացան և Մավրիկիոսը դեռ չհասած, փախան իրենց երկիրը:

Այն մասին, թե ինչպես դրանից հետո Հարիտի որդի Մունդարն ու Մավրիկիոսը միասին մտան պարսիկների երկիրը

Մավրիկիոսն ու արաբների թագավոր Հարիտի որդի՝ Մունդարը միասին հավաքեցին իրենց բանակն ու ամայի ճանապարհներով արշավեցին պարսիկների երկիրը։ Նրանք պարսկական հողից բազում մասիոն ներս մտան ու հասան մինչև Բեյթ-Արամայե։ Երբ հասան Բեյթ-Արամայեի մեծ կամուրջը, որի վրայով հույս ունեին գաղտագողի մտնել Պարսկական թագավորության հարուստ քաղաքները, նրանք կամուրջը խորտակված գտան։ Պարսիկներն իմանալով, որ նրանք գալիս են, այն խորտակել էին։ Եվ որովհետև նրանք (արաբներն) ու իրենց բանակը, հատկապես հոռոմները, մեծ դժվարություններ էին հաղթահարել, ուստի ոչ մի օգուտ չստանալով, վիճեցին իրար հետ ու մեծ դժվարությամբ (բայց) ապահով վերադարձան իրենց հոռոմների երկիրը։ Նրանք սկսեցին իրար դեմ (կայսրին) գրել ու ծանր մեղադրանքներ ներկայացնել, որովհետև Մավրիկիոսը մտածում էր որ Մունդարն էր պարսիկներին լուր ուղարկել և նրանք քանդել էին կամուրջը, որպեսզի (հոռոմները) չկարողանան անցնել։ Սակայն դա սուտ էր և կայսրը մեծ ջանք թափեց ու ղեկավարներ ուղարկեց, որ նրանց իրար հետ հաշտեցնեն։ Ի վերջո Մավրիկիոսը կայսրի մոտ գնաց, բայց չգիտեմք, նա Մունդարին զրպարտեց թե ոչ։

Պարսիկ մարզպանը եկավ ու երկրորդ անգամ այրեց Տելլայի, Եդեսիայի, Խառանի շրջաններն ու այլ վայրեր

Երբ պարսիկները տեսան, որ Մավրիկիոսն ու Մունդարը եկան իրենց երկրի վրա և իմացան, որ նրանց հողում (հոռոմների գործ) չի մնացել, այն ժամանակ Ադրամահոն անունով պարսիկ մարզպանը մտավ հոռոմների երկիրը։ Նա հասավ Տելլայի և Ռեշլղայի շրջանները, ավերեց, այրեց այն բոլորն, ինչ որ մնացել էր առաջին (արշավանքից) հետո, և գնաց Եդեսիայի շրջանը։ Նա հանգիստ, վստահ վերադարձավ իր երկիրը, որպես

թե երկար ժամանակ իր երկրից դուրս չէր եկել, մինչդեռ ոչ մի տուն կանգուն չէր թողել և որտեղից որ անցել էր, ծաղրել էր հռոմ վորքերին, որոնք չէին կարողացել իրեն պահել: Ի վերջո, երբ Մավրիկիոսն ու Մունդարո հոգնած դուրս եկան պարսիկների երկրից, նա (մարզպանը) լսեց, որ նրանք (հռոմեները) ուզում են իր դեմ դուրս գալ. նա լուր ուղարկեց ծաղրելով. «Ես լսել եմ, որ դուք պատրաստվել եք իմ մոտ գալ. գալու համար մի՛ շարշարվեք, որովհետեւ ճանապարհի դժվարություններից հոգնել եք: Հանգստացե՛ք, ես անձամբ կգամ ձեզ մոտ»: Ամայացումից, կողոպուտից, թալանից հետո՝ նա գերի էր վերցրել (բնակիչներին) և արել այն, ինչ որ ուզել էր, (բայց) լսելով, որ նրանք որոշել են իր դեմ դուրս գալ, վերցրեց ամբողջ ավարն ու գերածներին, մեկնեց Եդեսիայի շրջանից ու հասավ իր երկիրը: Չնայած երկու հարյուր հազար հռոմեներ կայսրի (հացն) էին ուտում, բայց ոչ մեկը նրան չհետապնդեց, երբ նա մեկնելու էր պատրաստվել: Նրանք պատրաստվեցին նրա դեմ դուրս գալու և որովհետեւ չհասան, ասացին որ նա փախել է:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 18

Հարիտի որդի Մունդարի տարած հաղթանակի մասին

Հարիտի որդի Մունդարի դեմ հավաքվեց ամբողջ պարսկական արաբների բանակը և նրանց հետ պատրաստվեց նաև պարսկական բանակը, որպեսզի երբ նա դուրս գա պարսկական սահմաններից, գնան ու հարձակվեն նրա վրա: Երբ նա (Մունդարը) այդ մասին իմացավ, իր քաջությունը չկորցրեց ու անմիջապես իր ամբողջ բանակը հավաքելով հետևեց նրանց. անապատում լրտեսներ ուղարկեց և իմացավ, թե որտե՞ղ և ինչպիսի՞ (վիճակում) են: Նա հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա, երբ նրանք այդ չէին սպասում, շփոթեցրեց, վախեցրեց, ոչնչացրեց ու սսլանեց նրանց: Նրանցից ոմանց բռնեց, կապեց ու շղթայեց, այնպես որ նրանցից քչերին (հաջողվեց) փախչել: Այստեղից մեկնեց նրանց բանակատեղին, նրանց ոչնչացրեց, այրեց և մեծ ավարով, բաղում գերիներով ու մեծ փառքով ետ վերադարձավ:

Այն մասին, թե ինչ սլատահեց Անտիոքում պահված գերիների ու բանտարկյալների հետ. այն (Անտիոքը) խոսրովը (արքան) գարծրել էր պարսկական սահմաններից դուրս (բնակավայր)՝ հռոմեաների երկրից վերցրած բոլոր գերիների համար

Դարան, Ապամեան և այլ (քաղաքներ) գրավելուց հետո, պարսիկները Պարսկաստանում եղած գերիներին հավաքեցին, բերեցին Մծբինի առաջ և հաշվեցին, որոնց թիվը առանց բացակաների հասնում էր 275 հազարի։ Նա (խոսրովը) նրանց բերեց ու Անտիոքում բանտարկեց՝ այն նվաճելուց ու վերցնելուց հետո։ Այստեղ բանտարկեց նաև ոչ միայն Անտիոքի շրջակայքից, այլև Դարայից և մինչ այդ այլ (քաղաքներից) վերցրած գերիներին։

Իրենց բանտարկության ժամանակ և նրանց վրա եղած դաժան հսկողության միջոցին էլ, նրանք (հռոմեաները) չհրաժարվեցին դավադրություններ կազմակերպելուց, որովհետև հավատում էին, որ իրենց (ազատվելու) համար օգնողներ կլինեն։ Նրանք (գերիները) իրենց վրա հսկող պարսիկներից մեկի հետ, որ պարիսպն էր պահպանում, գաղտնի կապվեցին, 500 զուգե հավաքեցին և տվեցին նրան, որ իրենցից երկուսին գիշերը պարանով իջեցնի այն մասից որտեղից որ նա հսկելու էր։ Նրանց մեջ գտնվեցին սուրբ մարդիկ՝ արաբ վանականներ, որոնցից մեկը Բենիամինն էր, մյուսը նրա աշակերտ Սամուելը։ Նրանք (գերիները) մտածում էին, որ եթե այստեղից դուրս գան և փախչեն, անմիջապես կգնան հռոմեաների կայսրի մոտ և կհայտնեն այն բազմահազար գերիների մասին, որոնք Անտիոքում էին բանտարկված։ Այսպես, բոլոր գերիները նրանց միջոցով լուր ուղարկեցին ասելով. «Ահա այստեղ բանտարկված են 30 հազար (մարդուց) ավելի, իսկ մեզ հսկող պարսիկները 500-ից ավել չեն, և եթե հռոմ հրամանատարներից մեկն ուղարկվի և քաղաքից դուրս երևա միայն, մենք կսպանենք պարսիկներին, դուրս կգանք և կփախչենք հռոմեաների երկիրը։ Այս (բոլորը) գաղտնի ասացին սրբին և պարսիկը, որը կաշառք էր վերցրել, նրան և ընկերակցին գիշերը պարանով պարսպից իջեցրեց։ Նրանք փախան հռոմեաների երկիրը և աղատվեցին։ Այդ մասին նրանք սկզբում հաղորդեցին հռոմ հրամանատարներին, որոնք կայսրին գրեցին ու տեղեկացրին. երբ նրանք (փախստականները) մեզ մոտ մայրաքաղաք Նկան, այդ մասին իմացրին մագիստրոսին և հայտնեցին, որ նա

գնա Տիբերիոս կայսրին տեղեկացնի, նա (սակայն) կարևորություն չտվեց և չհավատաց ասվածին: Այսպես, ճնշված գերիների ազատության գործը հետաձգվեց ու մնաց:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 20

Պարսիկների արքա խոսրովի մահվան և նրա տիրապետության ժամանակ եղած այլ իրադարձությունների մասին

Անվալել չի լինի դրել ու պատմել պարսիկների արքա խոսրովի կյանքի ու մահվան մասին, շնայած նա մոգ էր ու թշնամի: Ինչպես վկայում են նրա գործերը, նա (նաև) ճարտար ու իմաստուն (մարդ) էր և իր ամբողջ կյանքի ընթացքում փութաջանությամբ փիլիսոփայությունն էր ուսումնասիրել: Ինչպես ասում են, նա տարված էր (սիրում) բոլոր կրոնների գրքերը հավաքելով ու դրանք բոլորը կարդում ու դրանց մասին էլ խորհրդածում էր, որսլեսզի իմանար, որ դրանցից ո՞րն է ճշմարիտ ու իմաստուն և ո՞րն է անիմաստ, լի ցնդաբանությամբ ու դատարկ առասպելներով: Բոլորը կարդալուց ու նայելուց հետո նա ամենից շատ գովում էր քրիստոնյաների բոլոր գրքերն ու ասում. «Սրանք բոլոր կրոնների մեջ ամենաճշմարիտն ու սմենաիմաստունն են»: Եվ իր այս (կարծիքի) մեջ համարյա հաստատակամ էր ու կարդում և հավատում էր (քրիստոնեական) գրքերի խոսքերին, և այդ պատճառով էլ քրիստոնեության նկատմամբ բարյացակամ էր: Եթե նրան մոգերը լարում էին քրիստոնեության դեմ, նա նրանց ազդեցության չէր ենթարկվում ու քրիստոնյաներին հալածելու համար հրաման չէր տալիս: Մեր օրերում նեստորականների կաթողիկոսը, որը մշտապես նրա մոտ էր (մայրաքաղաքում) բնակվում, բողոքեց այն քիչ թվով ուղղափառ եպիսկոպոսների⁴⁰ դեմ, որոնք պարսկական տիրապետության մեջ էին գտնվում: Պարսկաստանում բոլոր եպիսկոպոսները նեստորականներ էին և դրանց մեջ շատ քիչ ուղղափառներ կային: Երբ կաթողիկոսը նրանց դեմ ծանր մեղադրանքներ ներկայացրեց, այն ժամանակ արքան հրամայեց, որ իր ներկայությամբ նրանք հավատի շուրջ իրար հետ վիճեն, որպեսզի ինքն իմանա ու հասկանա, թե ի՞նչ են իրար հետ խոսելու, և դրանց խոսակցությունից էլ (կարողանա) եզրակացնել, թե նրանցից ո՞վ է ճշմարիտ: Երբ ուղղափառներն եկան, նա հրամայեց որ երկու կողմերն էլ հավաքվեն ու իրեն

⁴⁰ Միաբնակներին նկատի ունի:

ներկայանան: Երկուսն էլ կանգնեցին նրա այս և այն կողմը: Ուղղափառ եպիսկոպոսների ղեկավարն Ախուղեմե⁴¹ անուշով մի սուրբ մարդ էր: Արքան հրամայեց, որ իրար հետ վիճեն ու քնեն հավատի հետ կապված բոլոր հարցերը: Այն ժամանակ կաթողիկոսն ու իր հետ եղածները սկսեցին բանավեճը ուղղափառների հետ: (Նախ) կաթողիկոսը խոսեց ու վերջացրեց, ապա արտահայտվեցին (ուղղափառները) և ժխտեցին նրա ասածներն ու նրան շփոթեցրին, և որպես դատավոր, վկայակոչեցին արքային: Եվ որովհետև բանավեճի ժամանակ իրար շատ բան ասացին և հնարավոր չէ այդ բոլորը դրի առնել, ուստի մենք թողնում ենք այն: Խոսքով արքան ուղղափառների ասածը հավանեց՝ գովեց ու կաթողիկոսին ասաց. «Սրանք իրենց ասածը գիտեն և այն կարող են հաստատել ու ապացուցել և ինձ ևս իրենց ասածը բոլորովին ճշմարիտ է թվում, մինչդեռ ձերը, հստակ չէ, անորոշ և անհիմն է: Եվ որովհետև դուք ձեր ասածն ապացուցել չեք կարողանում, ինձ թվում է, որ նրանց ասածի մեջ հիմք կա՝ ճշմարտություն կա: Այժմ ես հասկացա, որ դուք նրանց իմ մոտ անհիմն ու անարդարացի եք մեղադրել: Եվ որովհետև ես լսեցի ու տեսա, ուստի հրամայում եմ, որ սրանից հետո նրանց չնսխատեք և ոչ էլ նեղացնեք»:

Երբ աղապես հրաման տրվեց, բոլոր ուղղափառներն երեսն ի վայր ընկնելով, նրան շնորհակալություն հայտնեցին և ասացին. «Տեր, նրանք հալածում ու հարձակվում են մեր վրա, կողոպտում, ու ավերում են մեր եկեղեցիներն ու վանքերը և մեզ թույլ չեն տալիս բռնաբարակեցության ու սլետության դանսասանության համար աղոթել»: Նա վճռական հրաման տվեց. «Գնացեք ու ձեր եկեղեցիներն ու վանքերը կառուցեք, և սրանից հետո ոչ ոք ձեզ չի կարող անհանգստացնել»: Նրան շնորհակալություն հայտնելուց ու նրա համար աղոթելուց հետո, նրանք (ուղղափառները) մեծ ուրախությամբ իրենց յեղը վերադարձան: Պարսկաստանից փախած բոլոր ուղղափառները ևս վերադարձան իրենց երկիրը՝ Պարսկաստան: Այս հրամանից հետո, նրանք հավաքվեցին ու ուղղափառների եպիսկոպոս՝ Տեր Հակոբի միջոցով, իրենց համար կաթողիկոս ընտրեցին, մի բան՝ որ մինչ այդ Պարսկաստանում չէր եղել: Այդ ժամանակվանից մինչև այժմ ուղղափառներն իրենց համար Պարսկաստանում կաթողիկոս են ընտրում ու նշանակում:

⁴¹ Եպիսկոպոս է ձեռնադրվել 559 թ. և 16 տարի հետո, պարսիկների Խոսրով արքայի հրամանով նրան գլխատել են, որովհետև նա համարձակվել է արքայական ընտանիքից մի տղայի մկրտել:

Մարդիկ թող չմտածեն, որ մենք մոգին փառավորելու նպատակով էր, որ նրա պատմությունը գրի առանք: Եվ ինչպես Սամսոնի առակում ասված է «որ ուտողից ուտելիքն է դուրս գալիս, իսկ դառնից՝ քաղցրը»: (Այսպես էլ) նա ամբողջովին դառն էր, և ավելին, ի՞նչ կարելի է ասել հեթանոսի ու մոլորվածի մասին: Ուստի այն ինչ որ անհրաժեշտ էր մեր Պատմության միտքը (ամբողջացնելու) համար, մենք նրա պատմությունից շարադրեցինք:

Երբ սահմանի վրա խաղաղությունը խախտվեց, և ինչպես ասում են, երբ նա արշավում էր Դարայի վրա, ցույց տվեց, որ ինքը հուզված ու վրդովված է ու դրա համար այն մագաղաթները, որոնց վրա խաղաղության պայմաններն էին գրված ու կնքված, իր առաջից տանում էին, կապված ու երկինք բարձրացրած և ինքն ասում էր. «Տե՛ս մեծն աստված,՝ դու գիտես, որ ես երբեք չեմ ցանկացել և ոչ էլ ցանկանում եմ երկու պետությունների միջև ավերածություն լինելուն ու մարդկային արյուն հոսելուն»: Եվ նույնպես, երբ նա մահամերձ էր ասաց, որ ցանկանում է ու խաղաղության համաձայն է, և կարծում է, որ ամեն մի խաղաղ տարվա համար, ինչպես եղել է սովորաբար անցած երեք տարիների ընթացքում, նա (հոռոմներից) մեկ կենտենար ոսկի կստանա: Եվ երբ հոռոմ և պարսկական դեսպանները հավաքվեցին սահմանի վրա, որպեսզի քնեն ու բանակցեն խաղաղության համար, և ինչպես վերևում ասել ենք, հաղթական Տիբերիոսը, որ դեռ Հուստինոսի կենդանության կեսար էր, և նրանից բոլոր պարսիկները վախենում էին, քաջություն դրսևորելով, վեր կացավ ու ասաց. «Հոռոմների կայսրությունը չի նվաստացել և ոչ էլ հպատակվել է Պարսկական թագավորության, այն բանի համար, որ խաղաղության դաշինք է կնքվելու, մենք ոչ մի կենտենար (ոսկի) չենք տա, իսկ եթե մեր պետություն համար պատվավոր խաղաղություն չի կնքվելու, ապա մենք բոլորովին խաղաղության դաշինք չենք կապի»: Այս (հայտարարությունը) բավական վախեցրեց պարսից արքային և նա հավաքեց իր մոգերին ու ասաց նրանց. «Այժմ իմացանք, որ հոռոմների կայսրը երիտասարդ ու պատերազմասեր մարդ է, իսկ ես, ինչպես տեսնում եք, ծեր եմ ու չեմ կարող պատերազմի դժվարությունները տանել: (Եկեք) հոռոմների հետ խաղաղության դաշինք կնքենք, քանի որ մենք իրենց հաղթել չենք կարող»: Այսպես խորհրդակցեցին ու լուր

ուղարկեցին ասելով. «Չկարծեք, որ ես միայն ոսկուն եմ կարե-
վորութիւն տալիս և ոչ էլ ոսկին ավելի եմ նախընտրում քան
խաղաղութիւնը. եկեք երկու պետութիւնների համար պատվավոր
դաշինք կնքենք և սպանութեան վերջ տանք, և ես ուրիշ ոչինչ չեմ
ուզում»: Այս լուրը ստանալուց մի քիչ անց, հաղթական Տիբերիոս
կեսարը պատասխան ուղարկեց ասելով. «Իմացիր, որ այն ոսկին,
որը հռոմեաների պետութիւնից ստացել ես մինչև այժմ, այսուհետև
չես ստանա ոչ մեկ մինա. հռոմեաների պետութիւնը այնքան
թույլ չէ, որ պարսիկներին հարկ տա»: Սրան պարսիկները պա-
տասխանեցին. «Ոսկին, որը ստանում էինք նախկին կայսրերն
էին ուղարկում, և այդ կարգը դու չէ որ հաստատել ես: Թող քեզ
հայտնի լինի, որ խաղաղութիւնը ամեն ինչից թանկ է և ես
հրաժարվում եմ այդ կենտենարներից (ոսկուց), և խաղաղութեան
դաշինք եմ կապում»:

Երբ կեսարը տեսավ, որ պարսիկն իր (պահանջներին) համա-
ձայնվում է և ընդառաջում, լուր ուղարկեց, որ «Եթե դու Դարան
յեզ չվերադարձնես, մենք քեզ հետ խաղաղութեան դաշինք չենք
կապի»: Սրա վրա պարսիկները վեհովեցին, պատուեցին խաղա-
ղութեան (պայմանագիրը), վեճով էլ սահմանից հեռացան և
նույնիսկ իրար դեմ ղինվեցին: Երկու երկրներում էլ սկսվեցին
ամայացումները: Այդ ժամանակ 890 թ. մեռավ հոսրով արքան
և թագավորեց նրա որդին: Ինչպես հաշվում են, հոսրովն իշխել
է 48 տարի:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 22

Պարսից հոսրով արքայի որդի՝ Հորմիզդի մասին, որ
իշխեց նրանից հետո

Երբ մահացավ հոսրով արքան, նրանից հետո թագավորեց նրա
որդիներից մեկը, որի անունը Հորմիզդ էր, և ինչպես վկայում է
նրա արտառոց վարմունքը, և ինչպես այն պարզ է դառնում նրա
գործից, նա անզուսպ, կռպիտ և անընդունակ էր: Երբ նա թագա-
վորեց, նա այնքան հպարտ էր ու ոչ խելացի, մեծամիտ ու
անպատկառ, որ նույնիսկ արքայական սովորութեան համաձայն,
հռոմեաների կայսրին շուղարկեց արքայական նշանը (նվերը): Այն
ժամանակ որովհետև Տիբերիոս կեսարը (Պարսկական) պետութեան
հետ վեճի ու պատերազմի մեջ էր, ընդունված սովորութեան
համաձայն ինքն ևս կեսարական նշանը (նվերը) շուղարկեց,
սակայն երբ կայսր դարձավ, հոսրովին ուղարկեց կայսերական
նշանը (նվերը), որովհետև հոսրովն էլ այդպես էր վարվել

Հուստինիանոսի հետ, որը նրանից երեք տարի առաջ էր սկսել իշխել: Իսկ այս ոչ խելացի հպարտը (Հորմիզդը) ասաց. «Ինչու՞ ես պետք է ծառաներիս նվեր ուղարկեմ»: Այդպես էլ, նա շուղարկեց (նվերը): Այն հոռոմները, որոնք նրա հոր մոտ ուղարկվել էին նվերներով ու կայսերական հրովարտականքով, երբ հասան Անտիոք, իմացան, որ հոսրովը մահացել է և նրա որդին է իշխում (այժմ): Երբ այդ մասին իմացան մեր խաղաղասեր հոռոմ կալսրերը, դեսպաններին հրամայեցին. որ նրանք գնան նոր գահակալի մոտ: Նա նրանց ամբարտավանութամբ ընդունեց և նրանց հետ հաջոյանքով խոսեց և երկար ժամանակ վատ վերաբերվեց ու բանտարկեց: Ի վերջո մոգերի խորհրդով, նրանց ազատեց ու շթույլատրեց ուղիղ ճանապարհով գնալ և նրանց հետ մարդ գրեց ու հրամայեց, որ նրանց տանեն բարձր ու գահավեժ վայրերից, որպեսզի նրանք այդ տեղերում զոհվեն ու մեռնեն: Նրանք (դեսպանները) նույնիսկ իրենց ուղեկցողներին ասացին. «Եթե դուք ուզում էիք մեզ սպանել, ինչու՞ իսկույն բացահայտ մեղ շսպանեցիք և այստեղ բերեցիք, ի՞նչ է (ուզում եք) ոչ հոգնածությունից այստեղ մահանա՞նք, այս լեռներում»: Սակայն աստված օգնեց նրանց և նրանք փրկվեցին և այդ մասին կալսրին և բոլորին հայտնեցին, նրա (Հորմիզդի) դաժանության ու անխելքության մասին:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 23

Ի՞նչ պատճառներով երկու պետությունների միջև անհամաձայնություն առաջացավ և խաղաղությունը խախտվեց

Խաղաղությունը խախտելու առաջին պատճառը Պարսկական Հայաստանը հոռոմներին ենթարկելն էր: Սուր թշնամության երկրորդ պատճառն այն էր, որ հոռոմների կայսրը դեսպաններ էր ուղարկել բարբարոս ժողովուրդների մոտ, որոնք թուրքեր էին կոչվում և ապրում էին Պարսկական տիրապետության մեջ: Այս և այլ պատճառներ պարսիկների մեջ հակամարտություն ու թշնամություն առաջացրին: Իր գերիշխանության 7-րդ տարում Հուստինոս կայսրը, այսպես կոչված թուրքերի մոտ, դեսպաններ ուղարկեց, որոնց մեջ էր իր մեծամեծներից՝ Զամարթա անունով մեկը: Մինչ այդ այս հարուստ ու ուժեղ ժողովուրդների մոտ դեսպաններ չէին ուղարկվել: Ինչպես պատմում է այս դեսպանը՝ «Երբ նա մի տարուց հետո հասավ նրանց երկիրը, այդ մասին հայտնեցին այդ ժողովուրդներից մեկի թագավորին (իրենց

երկրում կան 8 այլ թագավորներ), թե իր մոտ հոռոմների դեսպանութուն է ուղարկվել, նա իսկույն վախեցավ, խորր մտատանջության մեջ ընկավ և դառնապես լաց եղավ: Հատկապես (անհանգստացած էր), երբ ընդունեց դեսպաններին, որոնք երկար ժամանակ կանգնած մնացին իր առաջ և ոչ ոք չէր համարձակվում խոսել նրանց հետ»: Ուրիշներն, այսպես պատմեցին. «Երբ նա այդպես դառնացած լաց եղավ, իր մեծամեծներից ոչ մեկը չհամարձակվեց հետը խոսել: Մենք նրա առաջ երեսնիվալոր խոնարհվեցինք և ասացինք թարգմանին, որ նրան ասի. «Մենք հարցնում ենք քեզ ո՞վ թագավոր, ինչու՞ քո՞ եղբայր հոռոմների կայսրից ուղարկվածներիս տեսնելով, այդպես լաց եղար»: Երբ այդ լսեց, նա նորից դառնապես լաց եղավ, և երկար ժամանակ, երկու ժամ չէր կարողանում մեկ խոսք ասել: Երբ նրա կոծը բավական մեղմացավ, նա ասաց մեզ. «Քանի որ ուզում եք իմ ցավի ու արցունքի պատճառն իմանալ, կասեմ ձեզ. դեռ շատ վաղուց մեր նախնիներից հետևյալ ավանդութունն ունենք, երբ դուք այս գավառներում հոռոմներից եկած դեսպաններ տեսնեք, այն ժամանակ իմացեք, որ իսկապես ամբողջ տիեզերքն ու թագավորութունները կործանվելու են, և մարդիկ անմիջապես իրար կոտորելու են: Այժմ երբ ձեզ տեսա, վերհիշեցի այդ (ավանդութունը) ու դրա համար վիշտ ապրեցի ու լաց եղա»: Ապա նրա ներկայությամբ մենք շատ խոսեցինք, հետո նրան ոսկուց, արծաթից, մարգարիտից շատ նվերներ ու շքեղ զգեստներ տվեցինք: Երբ դրանք (նվերները) տեսավ, զարմացավ, և դրանցից ամենալավերն ու շքեղներն ընտրելով ասաց. «Երևում է, որ դրանք մեծ թագավորից են»: Պատահեց որ պարսիկ դեսպաններն էլ այնտեղ էին: Թագավորը հոռոմ դեսպաններին հարցրեց. «Ծի՞շտ է. ինչպես պարսիկներն ինձ ասացին, հոռոմների կայսրը իրենց ծառան է, և որպես ծառա, իրենց հարկ է վճարում»: Զամաբքան երբ լսեց այդ, պատասխանեց. «Այդ նրանք ստում են, շատ հոռոմ կայսրեր եկել, գերեվարել ու ամայացրել են նրանց (պարսիկների) երկիրը: Հոռոմների կայսր՝ Տրայանոսը եկավ և այնպես նվաճեց ու իրեն ենթարկեց նրանց, որ մինչև այսօր (նույնիսկ) նրանց երկրում կանգնեցված նրա արձանից վախենում ու դողում են. այսպես մինչև այժմ նրանցից ոչ ոք չի համարձակվում ձիով նրա (արձանի) առաջից անցնել: Թող նրանց կանչեն և մենք նրանց անձամբ մեղադրենք և նրանք մեզ հակաճառել չեն կարող»: Այն ժամանակ կարգադրեց, որ նրանք (պարսիկ դեսպաններն) գան, և ասաց նրանց. «Միթե՞ դուք ինձ շասացիք, որ հոռոմների

կայսրը ձեր ծառան է, և ահա ինչպե՞ս նրանք ասում են, որ ձեր երկրում կանգնեցված հողում կայսեր արձանը մինչև այսօր դուք պաշտում եք ու նրանից վախենում: Ինչպե՞ս թե նրանք ձեր ծառաներն են, երբ դուք կայսեր արձանի առաջ դողում եք և սլաշտում, այդ ճիշտ՝ է»: Նրանք պատասխանեցին նրան. «Այո տեր, այդ ճշմարիտ է, մեր երկրում նրա արձանը կա»: Նա ասաց նրանց. «Ինչ՞ու ստեցիք ու խաբեցիք ինձ»: Նա երդվեց ու ասաց, որ «եթե ձեզ նման լինեի, ապա իսկույն ձեզ կզլխատեի»: Այսպես զայրացած բաց թողեց նրանց: Երբ նրանք իրենց արքայի մոտ վերադարձան, հայտնեցին, որ այնտեղ հանդիպեցին հողում դեսպանների, որոնք մեզ պարսավում էին Տրայանոսի արձանի առիթով, և երբ մենք չկարողացանք ժխտել, նա (թագավորը) այն ժամանակ բարկացավ մեզ վրա ու զայրացած բաց թողեց: Երբ այդ մասին իմացավ պարսիկը (արքան), այդ պատճառով զայրացավ ու բարկացած հրամայեց, որ կործանեն Տրայանոսի արձանը և սկսեց իր թշնամության մեջ ավելի համառել: Նա մտածում էր, որ հողումները նրանց շատ նվերներ տալով (թշնամացնում) էին այդ ժողովուրդներին և լարում իր դեմ: Այս բոլորն այնպես տեղի ունեցավ, ինչպես դեսպանները պատմեցին, և որոնց մի մասը մենք այստեղ գրի առանք: Այս հողում դեսպաններն երկու տարի հետո վերադարձան և շատ հետաքրքրական տեղեկություններ պատմեցին, հատկապես այս ժողովուրդների (կյանքից), նրանց հիանալի երկրից, բարձրից ու գոյություն ունեցող սովորություններից:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 24

Պիսակավոր⁴² ժողովրդի մասին, որ ավար է կոչվում⁴³:

Այս ժողովուրդն, որ իր մազերի համար ավար է կոչվում, Հուստինիանոս կայսեր օրոք եկավ ու երևաց հողումների երկրում: Նա (կայսրը) նրանց դեսպաններին ընդունեց և ոսկով, արծաթով, զգեստով, ոսկյա գոտիներով, թամբերով և այլ իրերով պարգևատրեց և իր միջոցներով, նրանց մեծամեծներին ուղարկեց: Նրանք զարմացել էին (նվերներից) և նորից ուրիշներին (դեսպաններ) էին ուղարկել և ոչ թե մեկ հոգի, այլ մի խումբ էին կազմել և եկել, իսկ նա (կայսրը) բոլորին էլ պարգևատրել էր, և նրանք (ապա) մեկնել էին: Նա (կայսրը) հույսով էր, որ նրանց

⁴² Ասորերեն Shakira նշանակում է «պիսակավոր»:

⁴³ Ավարները Avris են կոչվում:

միջոցով կկարողանա հաղթել իր թշնամիներին, և (առիթից) օգտվելով՝ քանի սենատն ու ամբողջ քաղաքն իրենց դժգոհությամբ չէին արտահայտել, որ նա դատարկում է պետական (գանձարանը), ամեն ինչ տալիս էր այս բարբարոսներին: Երբ նա (Հուստինիանոսը) մահացավ և նրան հաջորդեց քրոջ որդին Հուստինոսը⁴⁴ պատահեց, որ նրանց խմբերից մեկն եկավ, որպեսզի ըստ սովորության պարգևատրվի ու գնա: Մի քանի օր անց նրանք Հուստինոսի մոտ եկան ու նրան ասացին. «Տուր մեզ, ինչպես հանգուցյալն էր տալիս և թույլ տուր, որ գնանք մեր թագավորի մոտ»: Սակայն Հուստինոսը, որը դժգոհներից ու տրտնջացողներից էր, որ պետական (գանձարանից) վերցնում ու տանում են, ասաց նրանց. «Դուք այլևս ոչինչ չեք ստանա իզուր տեղը պետությունից: Ինձնից ոչինչ չեք ստանա և գնացեք»: Երբ նրանք սկսեցին սպառնալ նրան, նա բարկացած ասաց. «Դուք սատկած շներ եք և համարձակվում եք սպառնալ հոռոմների կայսրությանը, գիտե՞ք որ կհրամայեմ ու ձեր մազերը կխուզեն և ապա ձեզ կզլխատեն»: Հրամայեց, որ նրանց բռնեն, նավակների մեջ գցեն ու քաղաքից դուրս տանեն: Նրանց կապեցին, բանտարկեցին Քաղկեդոնում: Նրանք մոտ երեք հարյուր մարդ էին: Նրանց վրա սկրիբոններ⁴⁵ և սկոլյարներ⁴⁶ նշանակեցին, որոնք 6 ամիս հսկեցին: Ի վերջո նա բաց թողեց նրանց ու սպառնալով ասաց. «Եթե ձեզանից որևէ մեկին այստեղ և կամ իմ ամբողջ տերության որևէ մասում տեսնեմ, ապա դուք կենդանի չեք մնա»: Նրանք վախեցան նրանից, մեկնեցին և այլևս նրան չերևացին: Ի վերջո նրանք դեսպաններ ուղարկեցին նրա մոտ բարեկամության ու հպատակության (զգացումներ) արտահայտելով և խոստանում էին կատարել այն, ինչ որ նա (կայսրը) կհրամայի: Այսպես, նրա օրոք նրանք բարեկամ մնացին: Լինելով հզոր, ավելի հարուստ ու ուժեղ՝ քան հյուսիսային շատ ժողովուրդներ, նրանք հաղթեցին նրանց և ոչնչացրին: Անցնելով մեծ գետը, որ Դանուբ էր կոչվում, հարձակվեցին մի ույլ հզոր ժողովրդի՝ գեպիդների վրա և ոչնչացրին նրանց, տիրեցին նրանց երկրին, տեղափոխվեցին ու տեղավորեցին նրանց լուվ հողամասերում: Ի վերջո խորամանկությամբ որպես բարեկամի, Հուստինոս կայսեր մոտ դեսպաններ ուղարկեցին: Նրանց թագա-

⁴⁴ Հուստինոս Բ-ն է:

⁴⁵ Կայսրի թիկնապահներ:

⁴⁶ Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, Գաղտնի պատմություն, գլուխ 30, էջ 296:

վորր խնդրում էր, որ նա (կայսրը) իրեն մեխանիկներ⁴⁷ ու շինարարներ ուղարկեր, որպեսզի նրանք իրեն համար պալատ ու բաղնիս կառուցեն: Նա (մարդկանց) ուղարկեց, որոնք եկան և իրեն համար պալատ և բաղնիս կառուցեցին: (Աշխատանքը) վերջացնելուց հետո խնդրեցին, որ իրենց թույլ տա իրենց տները վերադառնալու: Սակայն այստեղ բացահայտ դարձավ նրա կեղծիքը և հայտնի դարձավ սրտում. եղած խորամանկությունը: Նա բռնեց նրանց ու սուր քաշելով, ասաց նրանց. «Եթե դուք Դանուբի վրա կամուրջ չգցեք, ոչ մեկը կենդանի չի մնա և ես իսկույն ձեր գլուխները կկտրեմ»:

Նրբ նրանց այսպես ստիպեց. նրան ասացին. «Հնարավոր չէ ծովի նման այս գետի վրա կամուրջ գցել, եթե նույնիսկ այդ անել կարողանանք, դա հոռոմների կայսրության դեմ կլինի և կայսրը դրա համար մեզ կսպանի: Թեկուզ ապրենք կամ մեռնենք, մենք այդ անողը չենք»: Թագավորն իսկույն նրանցից երկուսի գլուխը կտրեց: Մնացածները վախեցան և խոստացան (ասելով). «Եթե դուք մեզ բերեք շատ մեծ ու ամուր փայտ, մենք ձեզ համար այն (կամուրջը) կպատրաստենք, որպեսզի մեզ չսպանեք»: Այն ժամանակ շատ մարդիկ եկան և շատ ամուր և մեծ ծառեր կտրեցին: Սրա վախից աշխատեցին և համարյա ամուր կամուրջ կառուցեցին:

13 տարի թագավորելուց հետո Հուստինոս կայսրը վախճանվեց և նրան հաջորդեց հաղթական ինքնակալ Տիբերիոսը, որը չորս տարի շարունակ նրա հետ կեսար էր եղել:

Նա, ինչպես նաև ամբողջ պետությունը, քիչ անհանգստացած չէին այդ բանի համար, որ Հուստինոսի մահվանից 3 տարի հետո, (հոռոմները) ամեն կերպ փորձեցին քանդել կամուրջը, սակայն այդ միանգամից անել չկարողացան: Իսկ նրանք (ավարները) գեպիգների երկիրը գրավելուց հետո, տեղում բնակվեցին ու նրանից (կայսրից) պահանջում էին, որ իրենց տար Սարմին քաղաքը, որը գտնվում էր գետի այս ափին, որպեսզի այնտեղ ապրեն. հրաժարվելու դեպքում, նրանք սպառնում էին նրան (կայսրին), որ կպատերազմեն նրա դեմ և կամալացնեն նրա պետությունը: Սակայն չհամաձայնվեց ու սկսեց (բանակ) հավաքել, և սպասում էր, թե երբ ժամանակը հարմար կլինի նրանց դեմ պատերազմ սկսելու համար: Նրանք (ավարները) մի այլ կամուրջ ևս կառուցեցին, որի նմանը ինչպես ասում են, նախապես չի եղել: Նրանք այդ պատրաստեցին դժվար (օրերի) համար:

⁴⁷ Ասորերենում էլ «մեկանիկ» է, և նկատի ունի վարպետների: Այն ճարտարապետի իմաստ էլ ունի:

Սլավյան⁴⁸ ժողովուրդների և խաղաղասեր կայսր՝
Տիբերիոսի գերիշխանության 3-րդ տարում նրանց՝
Թրակիայում մղած պատերազմի մասին

Հուստինոս կայսրի մահից 3 տարի հետո, հաղթական Տիբե-
րիոս կայսեր թագավորության օրոք, հանդես եկավ անիծյալ Սլավ-
յան ժողովուրդը, որը (կտրեց) անցավ ամբողջ Հելլադան,
Թեսաղոնիկեի շրջանն ու ամբողջ Թրակիան։ Նրանք գրավեցին
շատ քաղաքներ ու ամրոցներ, ամայացրին, այրեցին, գերեվարե-
ցին և իրենց ենթարկեցին հողերը, և աղատ, առանց վախի, իրենց
սեփական (երկրի) նման, այնտեղ տեղափոխվեցին։

Այսպես շորս տարի շարունակ, որովհետև կայսրը պարսիկ-
ների դեմ պատերազմով էր զբաղված և իր բոլոր բանակներն
արևելք էր ուղարկել, առիթից օգտվելով, նրանք այդ երկրում
տեղավորվեցին և ինչքան աստված թույլ էր տալիս, այդքան
(երկրի) խորը տարածվեցին։ Նրանք ոչնչացրին, այրեցին, և
մինչև արտաքին պարիսպները ամբողջությամբ վերցրին ու
հափշտակեցին կայսերական բազում հազար հոտեր և այլ իրեր։
Եվ մինչև այժմ, մինչև 895⁴⁹ թ., նրանք տեղավորված մնացին և
հանգիստ, անհոգ ու անվախ ապրում էին հոռոմների հողերի վրա։
Նրանք (մարդկանց) գերի էին վերցնում, սպանում, այրում.
նրանք (այսպես) հարստացան ու ոսկի, արծաթ, ձիերի երամակ-
ներ ու շատ զենքեր ունեցան, և հոռոմներից ավելի լավ պատե-
րազմել սովորեցին։ Նրանք կռպիտ մարդիկ էին և չէին համար-
ձակվում անտառից դուրս կամ ծառերով չպաշտպանված տեղե-
րում (երևալ)։ Բացի երկու կամ երեք (տեսակի) նիզակներից,
նրանք չգիտեին, թե ի՞նչ է զենքը, օրինակ (չգիտեին) նետելու
տեղը։

892 թ. հազիրան ամսի 2-ին Տելլա քաղաքում
հոռոմների և պարսիկների միջև տեղի ունեցած պատե-
րազմի մասին

Հոռոմ և պարսիկ երկու պետություններում տեղի ունեցած
մեծ ամայացումներից հետո, երկու պետություններն էլ ուզում

⁴⁸ Ասորերեն բնագրում «սլավյանները» անվանվում են «սկլավիան»
(Sklavian):

⁴⁹ 584 թ.:

էին խաղաղութեան դաշինք կնքել: Մծբինի, Ռեշլիայնի և այլ եպիսկոպոսների ու հոռոմների ամրոցից՝ Ջաքարիա սոփեստի միջոցով (խաղաղութեան) համար համաձայնվեցին: (Սակայն) ի վերջո՝ (հպարտութունից) կուրացած պարսիկ մարզպաններից մեկը, հպարտ ու իր քաջութեամբ հայտնի, հույս դնելով իր բանակի վրա, համարձակվեց և արքային ասաց. «Մի՛ զիշիր՝ հոռոմներին և նրանց հետ խաղաղութեան դաշինք մի՛ կնքիր: Ծս իսկույն կմեկնեմ, բոլորին կոշնչացնեմ և ամբողջ հողերը կզրավեմ ու Անտիոքում էլ կձմեռեմ»: Արքան հույս դնելով նրա պարծենկոտության վրա, և ինքն էլ իր հերթին հպարտ լինելով, արհամարհեց խաղաղութեան բանակցությունները: Այս մարզպանը, որի անունը Տամխոսրոն էր, հավաքեց բանակը և հարձակվեց Տելլա-Մավզալատի վրա, որտեղ մեծամեծ ստրատելատներ ու զինվորական ղեկավարներ էին գտնվում: Հասավ ու պաշարեց քաղաքը: Ստրատելատները նրա դեմ դուրս եկան, հատկապես Կոստանդին անունով, ուժեղ ու պատերազմիկ մեկը: Մինչ այդ, մի օր առաջ, նա (պարսիկ) լրտեսներից մեկին բռնել էր ու հարցուփորձել, թե ինչպիսին է Տամխոսրոնը և թե նրա բանակը որտե՞ղ է և որտե՞ղից է գալիս: Երբ նա այդ իմացավ, մարտի դուրս եկավ այդ ուղղությամբ և մարզպանին բանակի մեջտեղում տեսավ: Նա թափով ու ուժով մտավ պարսկական բանակի մեջտեղը ու ուղղվեց Տամխոսրոնի դեմ, նիզակով հարվածեց նրան ու ձիուց վայր գլորեց, շուռ տվեց նիզակը, խփեց և խոցեց նրան: Սակայն պարսիկները շրջապատեցին նրան ու քրիստոնյա, հավատացյալ ու պատերազմիկ մարդուն՝ Կոստանդինին տեղնուտեղը սպանեցին:

Երբ պարսիկները տեսան, որ սպանված է նա, որի վրա ավելի հույս էին դրել, քան արքայի վրա, որը պարծենում էր, որ իսկույն հարձակումով կգրավի քաղաքը և այնտեղ էլ կհաստատվի, և երբ (տեսան), որ հոռոմ զորքը շուրս կողմից իրենց շրջապատում է, սկսեցին նահանջել: Հոռոմներն ու արաբները նրանց (սկսեցին) հետապնդել: Նրանցից շատերին, ինչպես ասում են, բազում հազարների, ոչնչացրին ու սպանեցին: Եվ որովհետև մենք հաստատ չգիտենք, ուստի ստից խուսափելու համար, ճշգրիտ (բանակը) չենք նշի: Համենայն դեպս հայտնի է, որ նրանցից շատերը ընկան: Նույնպես ասացին, որ նրանցից (պարսիկներից) երեք զինվորական հրամանատարներ ևս սպանվել են, և նրանց ամբողջ պարծենկոտությունը իջել էր: Նրանք փախան, սկզբում

եկան դետի մոտ, որը կոչվում էր Բեյթ Վաշի⁵⁰ և այնտեղ երեք ամիս ապրեցին մարտի սպասելով, սակայն երբ չկարողացան հռոմեացիներին դիմադրել, ամոթահար իրենց երկիրը վերադարձան, չիրականացնելով իրենց ունեցած ցանկությունը, որովհետև այս ամենն այնպես պատահեց, ինչպես վերևում նկարագրեցինք:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 27

Արևելյան ամբողջ բանակների գլխավոր հրամանատար⁵¹ դարձած Մավրիկիոսի մասին

Սա այն Մավրիկիոսն է, որի մասին վերևում խոսք եղավ: Երբ Գերմանի որդի պատրիկ Կոստանդինը, որը արևելյան բանակների գլխավոր հրամանատար էր նշանակված, մահացավ. հրամանատարները իրար չենթարկվեցին, ուստի ողորմած Տիբերիոս կայսրը Մավրիկիոսին որպես Արևելքի ստրատելատների ու զորավարների գլխավոր հրամանատար ուղարկեց: Մավրիկիոսը նրա (կայսրի) հետ միասին նոտարիոս էր եղել, և դրա համար էլ երբ Տիբերիոսը կայսր դարձավ, նրան բարձրացրեց և կոմես էքսկուբիտորիսի պաշտոնը տվեց: Նրան նշանակեց Արևելքի հռոմ ստրատելատների և զինվորական հրամանատարների գլխավոր, որը նրանց նշանակելու, ազատելու և ուղածը անելու իշխանություն ուներ: Երբ նա այդ պաշտոնի հետ ստացավ (նաև) մեծ բանակ, էքսկուբիտորների և սկրիպանների հետ հարձակվեց ու հասավ Կապադովկիայի շրջանը, (իսկ) նա ծնունդով այնտեղից՝ Արաբիսուսա քաղաքից էր: Այս շրջանից էլ շատ երիտասարդների հավաքեց հռոմեացիների (բանակում) ծառայելու համար: Երբ հայկական Անձիտ ու Ասորիք հասավ, այդ շրջաններից էլ (հավաքեց երիտասարդներ): Նախ տեղավորվեց Կիտարիզում և իր մասին եղած առաջին շշուկներից (իսկ), ամբողջ Պարսկաստանը սարսափի մեջ էր: Պարսկական Հայաստանը պահպանող մարզպանը երբ նրա մասին լսեց, վախեցավ և ցանկացավ ինչ որ առիթով նրանից փախչել ու խորամանկությամբ լուր ուղարկեց Թեոդոսոպոլսում նստած մեծամեծներին թե «Մինչև ե՞րբ պետք է նստենք ու իրար հսկենք, որպեսզի իմանանք, թե ո՞վ է հաղթողը և ո՞վ պարտվողը»: Հրամանատարներն այս խոսքերը հաղորդեցին կոմիտ Մավրիկիոսին, և նա հրամայեց, որ նրանց

⁵⁰ Բեբաս-Bebas:

⁵¹ Magister militum per Orientem.

պատասխանեն. «Մենք պատրաստ ենք»: Հոռոմները հավատացին պարսիկների այդ խոսքին. (մինչդեռ) մարլպանն իր բանակով այնտեղից գիշերը փախավ ու դուրս գալով իր երկրից, առաջ շարժվեց ու մտավ հոռոմների սահմանը՝ Մայփերկատի դիմաց և սկսեց ամայացնել, այրել, սպանել ու դերի վերցնել (մարդկանց) ամբողջ Ծոփքի ու Ամիդի շրջաններից: Նրանք հասան Ամիդ ու երեք օր այն շրջապատած ու պաշարած պահեցին, բայց երբ տեսան, որ չեն կարող այն նվաճել, ապա որպեսզի (քաղաքը) չայրեն, որպես փրկագին ոսկի պահանջեցին: Նրանք (ամիդցիները) նրանց չհավատացին, մտածելով որ տան կամ չտան միևնույնն է, նրանք կրակի են տալու: Սրա վրա պարսիկները բարկացան ու քաղաքից դուրս եղած բոլոր մեծ ու փոքր եկեղեցիներն ու վանքերը այրեցին, և եղան այնտեղ, որտեղ որ կարող են:

Այսպես, 15 օրվա ընթացքում, նրանք կողոպտեցին, գերեվարեցին ու ապա հոռոմներից ունեցած իրենց սարսափից, շտապ վերադարձան իրենց երկիրը: Երբ կոմիտ Մավրիկիոսն ի վերջո այդ մասին իմացավ, բարկացավ, վերցրեց իր բանակը և մեկնեց Ասորիք, նրանց հետապնդելու համար, բայց նրանց չհասավ: Հոռոմների բանակը զայրացած ու բարկացած, հարձակվեց Արզունի շրջանի վրա, նրանք ամաչացրեցին, այրեցին, ոչնչացրեցին ու գերի վերցրին ամբողջ շրջանի (մարդկանց) ու վերադարձան հոռոմների սահմանը, ինչպես նախորդ գլխում նկարագրեցինք: Այնտեղից բերված բոլոր գերիներին, կայսրի հրամանով ուղարկեցին Կիպրոս կղզին և բաժանեցին քաղաքների ու գյուղերի միջև, և մինչև այսօր, նրանք այնտեղ էլ գտնվում են:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 28

Հայաստանում տեղի ունեցած պատերազմի ու այնտեղ պատահած այլ իրադարձությունների մասին

Եվ որովհետև հոռոմների բանակի մեծ մասը երկու ստրատելատներին՝ Հովհաննի և Կուրիսի (գլխավորությամբ) Պարսկական Հայաստանի վրա էր ուղարկվել, ուստի պարսիկները նրանց դեմ բանակ հանեցին: Ինչպես վերևում հայտնել ենք, հոռոմ բանակում անհամաձայնություն էր առաջացել և նրանցից (զորքից) 50 հազարը զայրացած ու վրդոված ասել էր «եթե մեր սունտիսը⁵² ամբողջությամբ չստանանք և եթե յուրաքանչյուրս մեր տեղերը

⁵² Սունտիս-Sountis-ուտեստ, կերակուր, թոշակ:

վերադառնալուց հետո շիմանանք թե այն, ինչ⁵³ չափով ենք ստանալու, ասլա մեղանից ոչ ոք մարտի դուրս չի գա և մենք ոչ ոքի հետ չենք պատերազմի»:

Երբ այդ մասին իմացավ Տիբերիոս կայսրը, նա իսկույն, առանց հապաղելու, այնտեղ ուղարկեց Հորմիզդտի պալատի տնտես⁵⁴ և կուրատոր⁵⁴ Դոմտազուլոսին, և նրան շատ ոսկի տվեց, որ նրանց բաժանի, խաղաղեցնի, հանգստացնի, որպեսզի նրանք պատերազմին պատրաստ լինեն: Ծիշտ այս ժամանակ էր, որ պարսիկ մարզպանները հռոմ հրամանատարներին լուր ուղարկեցին, ասելով «ինչու՞ այսպես, կանանց նման, իրար դեմ նստել ենք, եկեք դուրս գանք հարթ տարածություն ու իրար հետ պատերազմենք»: Երբ հռոմեացի հրամանատար Կուրիսն այդ մասին լսեց, որպես իմաստուն (մարդ), որը մեծն Նարսեսի հետ միասին հռոմեացի երկրում բազում արշավանքներ էր կատարել, հետևյալ պատասխանն ուղարկեց. «Այժմ մենք պատերազմել չենք կարող, որովհետև մեր ամբողջ բանակն այստեղ չէ, իսկ եթե դուք հարձակվեք մեզ վրա, ինչքան որ աստված մեզ ուժ կտա, կդիմագրենք ձեզ»: Երբ մոգերի ժողովուրդը այս պատասխանը ստացավ, մեծ վստահությամբ, առանց վախի ու զգուշության (մտածում էին) հարձակվել: Իսկ Կուրիսը ծիշտ նույն օրը, հանգիստ իր մոտ 20 հազարանոց բանակը պատրաստեց և մինչ արևելքում դեռ մութ էր (լույսը չբացված) նրանք (պարսիկները) գիշերը հանգիստ ու անհոգ պառկել էին ու քնել, նա դուրս եկավ ու հարձակվեց նրանց վրա. «Որպես հուր զի այրէ զանտառ, որպես բոց զի կիզու զլեռինս»⁵⁵: Նա հարվածեց, շփոթեցրեց ու ոչնչացրեց նրանց, այնպես որ նրանցից միայն քչերը փախան: Շատերին նա գերի բռնեց, և բռնեց նաև մի մարզպանի ու նրա որդուն, կողոպտեց ամբողջ նրանց բանակատեղին ու մեծ հանդիսությամբ վերադարձավ, իր հետ տանելով նրանց զենքերն ու ձիերը:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 29

Մի ինքնակոչ պարսիկի մասին, որն իրեն որպես արքայի որդի էր ներկայացնում:

Պարսիկ արքա Խոսրովից հետո թագավորեց նրա որդին՝ Հորմիզդը, իրենց նախկին սովորության համաձայն, իր եղբայր-

⁵³ Ռաբիտա-Rabita-տնտես, մատակարար, մառանապետ:

⁵⁴ Կուրատոր-Kourator-լատիներեն՝ «վերակացու»:

⁵⁵ «Գիրք Սաղմոսաց», 2Բ, (2Գ), 15:

ներից ոմանց սպանեց, ոմանց էլ կուրացրեց: Նրա (հոսրովի) որդիներից մեկին, որին ինչպես ասում են, հայրն ուզում էր թագավորեցնել: սակայն ամբողջ նրանց սունկլիտոսը⁵⁶ դեմ էր ու չէր ուզում: հոսրովը դեռ իր կենդանության ժամանակ, ինչպես վկայում են նրան պաշարով ապահովեց ու ասաց. «Գնա որդիս, որպեսզի (հետո) քեզ շուպանեն, քանի կենդանի եմ, վախիր», և որովհետև նա փախավ, ուստի նրա մասին շատ խոսակցություններ եղան և իր ցեղակիցների մեջ ու տարբեր տեղերում լուրեր էին պտտվում ու հույս կար, որ նա կենդանի է: Պարսիկներից, մի ճարպիկ խաբեբա երիտասարդ դուրս եկավ ու փաստերով ալնպես ապացուցեց, որ հավատացին թե նա հոսրովի փախած տղան է: Նա եկավ Պարսկական Հայաստանում գտնվող զինվորական հրամանատարների մոտ և նրանց ասաց, որ նա ուզում է հոռոմների պետության հպատակվել և (ասում էր), որ եթե «հոռոմների կայսրն ինձ ճանաչի և բանակ տա, ես կնվաճեմ ամբողջ Պարսկաստանն ու իր բանակը: Իսկ եղբորս Հորմիզդին, որը հափշտակեց իմ թագավորությունը, կկապեմ և կապված էլ կհանձնեմ հոռոմների կայսրին»: Երբ զինվորական հրամանատարները հարցր բոլոր կողմերից քննարկեցին, և տեսան, որ շատ մարդիկ ալդ մասին վկայեցին, ուստի նրանք հավատացին, որ նա իր եղբոր մոտից է փախած և արքայի որդին է: Նրանք Տիրերիոս կայսրին գրեցին նրա ասածներն և իրենց կատարած հարցափորձի մասին և (հայտնեցին): որ կան մարդիկ որոնք ճանաչում են նրան և վկայում: որ նա արքայի որդին է (Գրեցին) նաև, որ նա ոչինչ չունի (այժմ): Երբ հաղթական Տիրերիոս կայսրը ստացավ (նամակը), հավատաց զինվորական հրամանատարների գրածին, ուստի իսկույն դեսպանների հետ շատ ոսկի, արծաթ, սքանչելի զգեստներ, ձիեր, շատ ջորիներ ուղարկեց, որ նրան նվիրեն ու պատվեն: նա (կայսրը) հրամայեց նույնպես, որ նրան մայրաքաղաք բերելիս, բոլոր շրջանների ու քաղաքների դատավորները պատվով ընդունեն. այդպես էլ եղավ: Մեծ հարգանքով ու բարձր պատվով, որպես արքա, անցավ բոլոր տեղերից և նրան նորից շատ նվերներ ուղարկեցին: Երբ նա հասավ Քաղկեդոն և որպեսզի մայրաքաղաք մտնի, հրամայեցին, որ սպասի, քանի որ կայսրն ինքն անձամբ ուղում էր ղործը ստուգել: (Մայրաքաղա-

⁵⁶ Սենատ-Senat-ժերակույտ:

քում) էր պարսից արքայի ինչ որ սպաթար՝, որ եկել էր խաղաղութ-
 թյան բանակցությունների. նա և նրա հետ եկած գեսպանները
 ճանաչում էին նրան: Կայսրը հրամայեց, որ նրանք մեկնեն նրա
 մոտ և տեսնեն, որ (իրոք) ճանաչում են նրան և թե նա (արդյոք)
 խաբեբա չէ՞, որպեսզի ինքը (կայսրը) ծիծաղի առարկա չլինի:
 Ծրբ նրանք տեսան նրան, շճանաչեցին: Սպաթարը՝ որպես
 պարսիկ, շատ բաների մասին հարցրեց նրան, սակայն նա
 չկարողացավ ապացուցել: Որպես արքա նա նստած էր բարձր
 դահի վրա. սպաթարը ձեռքով բռնեց նրա մաղերից, բարձրացրեց
 ու վայր գցեց ասելով. «Դու խաբեբա, արժանի ես մահվան. դու
 նստել ես բարձր դահի վրա, մինչ թագավորության մեծամեծները
 քո առաջ կանգնած են»: Նա մի հատ էլ վզին խփեց և այսպիսով
 բացահայտվեց նրա սուտը և նա չկարողացավ պաշտպանվել և
 իր մասին ճշմարտությունը ապացուցել: Կայսրը հրամայեց, որ
 նրան ինչ որ տեղ բնակեցնեն, բայց որպես ստախոսի չպատժեց
 ու հրամայեց, որ նրան և նրա հետ եղածներին ապրուստի միջոց
 տան: Կայսրը նրա հետ շտեմակեց, բայց ասում են, որ նա նրան
 երեք կենտենարից ավելի (ոսկի) տվեց: Վերջում նա քրիստոնեու-
 թյուն ընդունեց:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 30

Գեպիդների մեծ քաղաք՝ Սարմինի մասին, որ
 ավարները բռնի ուժով գրավեցին

Այս բարբարոսները՝ ավարները հավաքեցին և պաշարեցին
 (հռոմեներից) կառուցված երկու ամրություններ և սպառնում էին,
 որ կպատերազմեն ու կամայացնեն հռոմեների բոլոր երկրամասե-
 րը: Նրանք լուր ուղարկեցին Տիբերիոս կայսրին. «Եթե ուզում ես,
 որ քեզ բարեկամ լինենք, Սարմինը մեզ տուր, որպեսզի քո
 համաձայնությամբ մենք այնտեղ տեղափոխվենք, ապա թե ոչ քո
 կամքին հակառակ, մենք այն կվերցնենք և քո թշնամիները
 կլինենք»: Կայսրը զանազան խոստումներով խուսափում էր և չէր
 ուզում ոչ մի կերպ քաղաքը տալ, և գաղտնի գեսպանությո-
 ւն ուղարկեց լանգոբարդների և այլ ժողովուրդների մոտ, որպեսզի
 նրանց գրգռեն ու նրանց (ավարների) թիկունքում ապստամբեց-
 նեն: Ծրբ նրանք (ավարները) սկսեցին իրեն (կայսրին) ստիպել,
 որ նա իր մտադրությունը ասի. նա նրանց մոտ ուղարկեց նարսե-

⁵⁷ «Ապարա-բանտապետ, դահապետ, զինակիր, պալատական պաշտոն-
 յա»: Տե՛ս Հ. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, Երևան, 1932,
 հատ. 2, էջ 382:

սին՝ կայսրության մեծ սպաթարին, որպեսզի նրանց հետ բանակ-
ցի ու նրանց հանդարտեցնի: Նարսեսն իր և պետական (դանձա-
րանից) շատ ոսկի վերցրեց, մինչ իրեն էլ գաղտնի հրամայված
էր, որ վերադառնալու համար չշտասլի, որպեսզի երբ (ապըս-
տամբված) ժողովուրդները գան, նրանց ընդունի և միասին
հարվածի նրանց (ավարներին), և եթե հնարավոր է նրանց
ոչնչացնի: Իսկ նրանց (ավարներին) լուր ուղարկեցին. «Ահա մենք
ուղարկում ենք մեր հայտնի սպաթար Նարսեսին, որը կգ.ս,
կբանակցի և ձեզ հետ խաղաղության դաշինք կկնքի:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 31

Սպաթար Նարսեսի ճանապարհորդությունը

Հայտնի սպաթար Նարսեսը մայրաքաղաքից մեծ հանդիսա-
վորությամբ, բազում զորքերով, մեծ քանակությամբ ոսկով ու
զանազան զգեստներով մեկնեց: Շատ նավեր բազում իրերով
բեռնավորեցին և Պոնտոսի վտանգավոր ծովով ուղարկեցին:
Նավերից մեկը, որը (լի) էր բազում ոսկիներով և այլ շատ
իրերով, և որի վրա գտնվում էին մի մագիստրոս և ներքինիներ
(իրերը) պահպանելու համար, ճանապարհորդության առաջին իսկ
օրը ընկղմվեց: Նարսեսը երբ ծովից դուրս եկավ Դանուբ գետի
դիմաց, այդ մասին իմացավ ու հուզմունքից ծանր հիվանդացավ:
Ծանր չարչարանքներից հետո նա տանջանքով մահացավ: Չբացան
նրա բոլոր (մտադրությունները) և դրանցից ոչինչ չիրագործեց.
նրանից հետո, նրա ունեցած բազում ունեցվածքը դժվարությամբ
կարելի եղավ վերադարձնել:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 32

Թե ինչպես նրանց (հռոմեաների) հույսը չիրականացավ և Սարմին քաղաքը հանձնվեց բարբարոսներին

Եվ որովհետև Նարսեսը ոչինչ չարեց, և մյուս ժողովուրդներն
էլ չեկան, կայսրը ստիպված եղավ մի այլ Պրոյետոր պրեֆեկտ⁵⁸
կալիստերոս անունով մեկին ուղարկել ավարների մոտ: Նա մեկ-
նեց և քաղաքը հանձնեց նրանց, քանի որ նա կարծում էր, որ
այդպես ավելի լավ է, քան թե պատերազմով ու ուժով վերցնել,

⁵⁸ Praefectus praetorii.

որովհետեւ երկու տարվա ճնշումից և այդպիսի ծանր սովից հետո, բոլոր անասուններին, բոլոր կենդանիներին և նրանց նմաններին, նույնիսկ կատուներին, կերել էին, և ինչպես սուրբ Գրքից իմանում ենք, այնտեղ եղած վիճակը Սամարիայում եղածից նվազ ծանր չէր: Պատմում են նաև բարբարոսների սովահար մարդկանց նկատմամբ ունեցած բարեսրտության մասին, և այդ պետք է օրինակ ծառայի քրիստոնյաներին, որոնք իրենց ընկերներին չեն խղճում և հոգատար չեն իրենց մարմինների նկատմամբ: Եվ որովհետեւ երբ նրանք քաղաք մտան և տեսան այնտեղ եղած ժողովրդի մահացու տանջանքները նրանք խղճահարվեցին, նրանց և՛ ուտելու համար հաց տվեցին և՛ խմելու համար գինի: Բայց որովհետեւ նրանք (քաղաքի բնակիչները) երկու երկար տարիների ընթացքում սովից հյուծվել էին, ազահաբար կերան ու իսկույն մահացան: Նրանք, որոնք կենդանի մնացին, հեռացան քաղաքից գնացին, իսկ բարբարոսները քաղաքը վերցրին և տեղափոխվեցին այնտեղ:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 33

Սարմինում տեղի ունեցած հետագա հրդեհի մասին

Ինչպես ասում են, բարբարոսները քրիստոնյա քաղաքը գրավելուց մեկ տարի հետո, միայն աստված գիտի, թե ինչպես, այդ Սարմին քաղաքում հրդեհ ծագեց և միանգամից այն ամբողջությամբ այրվեց ու ավերվեց: Եվ որովհետեւ բարբարոսները չգիտեին թե ինչպես կասեցնեն ու հանգցնեն կրակը, ուստի բոլորն էլ, ինչ որ կարողացան իրենց հետ վերցնել, վերցրին ու փախան և հեռացան այնտեղից, այնպես որ ամեն ինչ այրվեց ու ավերվեց: Շատ բան արժեք պատմել այդ մասին, սակայն բաղում ընդարձակ պատմությունների պատճառով մի կողմ թողեցինք:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 34

Կոմիտ Մավրիկիոսի պատերազմն ու Արզունի գերեվարությունը և շատ պատերազմների նկարագրությունը

Թե ինչ պատահեց նախորդ պատերազմներում, մենք ձգտեցինք մանրազնին քննել և համառոտաբար նկարագրել: Մենք նկարագրեցինք նշանավոր պատրիկ Մավրիկիոսի Մծբինի դեմ

վարած պատերազմն և այնտեղ տեղի ունեցածը. թե ինչպես հոսորդին իր բանակով անցել էր հոռոմների սահմանը և թե ինչպես նա նվաճել էր Դարան, Ապամեան և այլ քաղաքներ: Ապա (պատմեցինք) հաղթական Մավրիկիոսի մեծ հանդիսավորությամբ դեպի արևելք կատարած ճանապարհորդությունն և այն սարսափը, որ զգաց մոգերի ժողովուրդը, և թե ինչպես նրանք հույսով էին, որ կխուսափեն նրանցից (հոռոմներից), և թե ինչպես Մայփեր-կատի կողմից թաքուն անցան հոռոմների սահմանն, այրեցին և մեծ սարսափ տարածելով 15 օրվա ընթացքում անցան Ծոփքը և մոտեցան Ամիդին: Տեսնելով որ չեն կարող նվաճել քաղաքը, բարբարոսական բարկությամբ կրակի տվեցին ու այրեցին ամբողջ շրջակայքը, եկեղեցիները, վանքերն ու այլ շինությունները: Ավարը վերցնելով, նրանք շտապ իրենց երկիրը վերադարձան: (Պատմեցինք) նաև թե ինչպես այդ մասին կոմիտ Մավրիկիոսն իմանալով շատ ջղայնացավ և հետապնդեց նրանց, սակայն չհասնելով, շտապ թեքվեց Արզունի գավառի վրա, այրեց, ավերեց և դերի վերցրեց ամբողջ Արզունի բնակչությանը: Նրանց, որոնց նա չսպանեց, բերեց հոռոմների երկիրը, որոնց բոլորին ուղարկեց Կիպրոս կղզին: Նա պաշարեց ամրոցներն ու դրանցից Պուֆ անունով մի (ամրոց) նվաճեց, որի մեջ էլ տեղավորվեց հոռոմ զորքը: Կիմար անունով մի այլ ամրոց, որտեղ պարսիկները դիմադրություն ցույց տվեցին, նրանցից փրկագին վերցրեց ու (ազատ) թողեց: Այնտեղ նրանք իրար դիմաց էին գտնվում, բայց (հետո) խազաղության դաշինք կնքեցին և առանց վախի առևտուր էին անում:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 35

Ծոփքի դիմաց Մավրիկիոսի կառուցած Շամկերտ անունով մի այլ ամրոցի մասին

Կոմիտ Մավրիկիոսը ևս ձգտեց ու կառուցեց Շամկերտ լեռան վրա, բարձր ու ամուր մի ամրոց, որն այդ պատճառով կոչվեց Շամկերտ: Նա այնտեղ (ամրոցում) հոռոմ (զորք) տեղավորեց և նրանց ամեն ինչով ապահովեց ու անոնա⁵⁹ նշա-

⁵⁹ Ռոմիկ:

նակեց: Այս Շաճկերտը գտնվում էր հոռոմների երկրամասում: Դրա կառուցումը հանձնեց մեխանիկին, և մինչ ինքը Պարսկաստանում էր, նա (մեխանիկը) այն վերջացրեց:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 36

Ակբա կոչված ամրոցի մասին որը գտնվում է
Պարսկաստանում՝ Տիգրիսի ափին

Տիգրիս գետի ափին, Մայփերկատի գիմաց, սահմանի վրա, մի բարձր լեռ կար, որի վրա երկար ժամանակ շարաբարո մոզերի ժողովուրդը մտածում էր ամրոց կառուցել: Բայց որովհետև հոռոմների ու պարսիկների միջև համաձայնություն էր կայացվել, որ սահմանից որոշ մղոն հեռավորության վրա, ո՛չ սրանք և ո՛չ էլ նրանք ամրոց կառուցելու իրավունք չունեն, (ուստի) հոռոմները նրանց դիմադրում էին և կառուցելու հնարավորություն չէին տալիս, և թեև նրանք երկար ժամանակվանից սկսել էին կառուցումը, բայց դադարեցրին: Մինչ այդ սակայն, նրանք առիթից օգտվեցին, կառուցեցին ամրոցը և ներս մտան: Մի քանի տարի անց, հոռոմ բանակը Ավլալի ստրատելատության սկզբում, դեմ դուրս եկավ ու պաշարեց այն: Երկար ժամանակ այն շրջապատված ու պաշարված մնաց, այնպես որ սովն ու ծարավը տանջում էին նրանց, որոնք ներսում էին, և նրանք մահվան (եզրին) էին: Երբ նրանք տեսան, որ այլևս չեն կարող համբերել, խնդրեցին, որ իրենց եթե չեն սպանի, չեն բռնի, գերի չեն վերցնի ու չեն տանի հոռոմների սահմանները, ապա այդ դեպքում կհանձնեն ամրոցը և այնտեղից էլ դուրս կգան: Հրամանատարները խոստացան և այդպես էլ արեցին: Նրանք բացեցին (դարբասները) և բոլորն այնտեղից դուրս եկան: Երբ դուրս եկան և ջուր գտան, սկսեցին խմել, սակայն իսկույն ընկան ու մահացան, այնպես որ նրանցից միայն քչերը դուրս եկան ու կարողացան գնալ: Ստրատելատն ու իր բանակը բարձրացան ու ավերեցին ամբողջ ամրոցը և քարը քարի վրա չթողեցին ու ամբողջը վերցրին ու լեռից ցածր գցեցին: Այստեղ հավաքվեցին այլ հրամանատարներ ու շատ զորք ևս, որոնք տարբեր տեղերում բնակվեցին ու մեկը մյուսին հսկեցին:

*Մեր հոռոմ կայսրի մոտ այս ժամանակ ուղարկված
պարսիկ դեսպանների մասին*

*Ակրա (ամրոցը) դրավվեց 894⁶⁰ թ. և պարսիկ դեսպաններ
ուղարկվեցին մեր հոռոմների կայսրի մոտ և խաղաղության
համար բանակցություններ սկսեցին: Դեսպանները սիրով վերա-
դարձան և սկսեցին ուղարկել . . . »⁶¹:*

⁶⁰ 583 թ.:

⁶¹ Այստեղից էլ ասորերեն բնագիրը պակասում է: